

SEANCES DU MERCREDI 15 JUIN 1988  
VERGADERINGEN VAN WOENSDAG 15 JUNI 1988ASSEMBLEE  
PLENAIRE VERGADERINGSEANCE DE L'APRES-MIDI  
NAMIDDAGVERGADERING

## SOMMAIRE:

## CONGE:

Page 540.

## REVISION DE LA CONSTITUTION:

Révision de l'article 17 de la Constitution à l'exception des mots « L'enseignement est libre; toute mesure préventive est interdite ».

Discussion (Reprise). — *Orateurs*: Mme Delruelle-Ghobert, M. Wyninckx, M. le Président, MM. Pataer, Bayenet, Mme Herman-Michielsens, M. Van den Bossche, secrétaire d'Etat à l'Education nationale, adjoint au ministre de l'Education nationale W. Claes, M. Ylieff, ministre de l'Education nationale, MM. Duquesne, Hasquin, Dierickx, Mme Aelvoet, p. 540.

## Discussion des amendements:

Au point B: *Orateurs*: Mme Herman-Michielsens, MM. Dierickx, Hasquin, M. Van den Bossche, secrétaire d'Etat à l'Education nationale, adjoint au ministre de l'Education nationale W. Claes, M. Desmedt, M. Ylieff, ministre de l'Education nationale, M. Monfils, p. 554.

## PROPOSITION DE LOI (Dépôt):

Page 560.

Mme Hanquet. — Proposition de loi organisant le règlement des créances alimentaires par l'intermédiaire d'un Office national des créances alimentaires.

Ann. parl. Sénat — Session extraordinaire 1988  
Parlem. Hand. Senaat — Buitengewone zitting 1988

## INHOUDSOPGAVE:

## VERLOF:

Bladzijde 540.

## HERZIENING VAN DE GRONDWET:

Herziening van artikel 17 van de Grondwet met uitzondering van de woorden « Het onderwijs is vrij; elke preventieve maatregel is verboden ».

Beraadslaging (Hervatting). — *Sprekers*: mevrouw Delruelle-Ghobert, de heer Wyninckx, de Voorzitter, de heren Pataer, Bayenet, mevrouw Herman-Michielsens, de heer Van den Bossche, staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes, de heer Ylieff, minister van Onderwijs, de heren Duquesne, Hasquin, Dierickx, mevrouw Aelvoet, blz. 540.

## Beraadslaging over de amendementen:

Bij punt B: *Sprekers*: mevrouw Herman-Michielsens, de heren Dierickx, Hasquin, de heer Van den Bossche, staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes, de heer Desmedt, de heer Ylieff, minister van Onderwijs, de heer Monfils, blz. 554.

## VOORSTEL VAN WET (Indiening):

Bladzijde 560.

Mevrouw Hanquet. — Voorstel van wet tot regeling van alimentatievorderingen door bemiddeling van een Rijksbureau voor alimentatievorderingen.

PRESIDENCE DE M. KELCHTERMANS, PRESIDENT  
VOORZITTERSCHAP VAN DE HEER KELCHTERMANS, VOORZITTER

**Mme Panneels-Van Baelen**, secrétaire, prend place au bureau.  
**Mevrouw Panneels-Van Baelen**, secretaris, neemt plaats aan het bureau.

Le procès-verbal de la dernière séance est déposé sur le bureau.  
De notulen van de jongste vergadering worden ter tafel gelegd.

La séance est ouverte à 14 h 10 m.  
De vergadering wordt geopend te 14 h 10 m.

CONGE — VERLOF

M. de Wasseige, empêché, demande d'excuser son absence à la réunion de ce jour.

Afwezig met bericht van verhindering: de heer de Wasseige, belet.

— Pris pour information.

Voor kennisgeving aangenomen.

HERZIENING VAN DE GRONDWET

REVISION DE LA CONSTITUTION

HERZIENING VAN ARTIKEL 17 VAN DE GRONDWET  
MET UITZONDERING VAN DE WOORDEN «HET  
ONDERWIJS IS VRIJ; ELKE PREVENTIEVE MAATRE-  
GEL IS VERBODEN»

*Hervatting van de beraadslaging*

*Bespreking van de amendementen*

REVISION DE L'ARTICLE 17 DE LA CONSTITUTION A  
L'EXCEPTION DES MOTS «L'ENSEIGNEMENT EST  
LIBRE; TOUTE MESURE PREVENTIVE EST INTER-  
DITE»

*Reprise de la discussion*

*Examen des amendements*

**De Voorzitter.** — Wij hervatten de beraadslaging over de herziening van artikel 17 van de Grondwet met uitzondering van de woorden «Het onderwijs is vrij; elke preventieve maatregel is verboden».

Nous reprenons la discussion de la révision de l'article 17 de la Constitution à l'exception des mots «L'enseignement est libre; toute mesure préventive est interdite».

Het woord is aan de heer Pataer.

**De heer Pataer.** — Mijnheer de Voorzitter, de minister van Openbare Werken heeft vanmiddag een zeer zware last te torsen.

**De heer Seeuws.** — Ze kan dat!

**De heer Pataer.** — Wij weten dat zij dat aankan, maar ik vind het jammer dat leden van de regering die dit debat tot nu toe gevolgd hebben door de andere Wetgevende Kamer verhinderd zijn om hier aanwezig te zijn.

**Mevrouw D'Hondt-Van Opdenbosch**, minister van Openbare Werken. — Mijnheer de Voorzitter, mag ik uw aandacht erop vestigen dat de deskundige ministers die hier zullen antwoorden in de Kamer moeten aanwezig zijn voor de stemmingen? Ik ben echter bereid op een even deskundige manier naar de heer Pataer te luisteren. (*Gelach*).

**De heer Pataer.** — Daar twijfel ik geen ogenblik aan, mevrouw.

**M. le Président.** — La parole est à Mme Delruelle.

**Mme Delruelle-Ghobert.** — Monsieur le Président, je remercie Mme D'Hondt de ses explications et je suis rassurée par sa présence, notamment parce qu'il s'agit d'une collègue femme-ministre.

Cependant, je crois que nous ne pouvons laisser passer ainsi le fait que les ministres spécialisés dans les matières que nous traitons actuellement sont retenus à la Chambre pour des raisons de vote. Il me paraîtrait opportun, monsieur le Président, de décider de suspendre la séance jusqu'à ce que les ministres rejoignent cet hémicycle.

**De Voorzitter.** — Het woord is aan de heer Wyninckx.

**De heer Wyninckx.** — Mijnheer de Voorzitter, ik kan niet anders dan mij aansluiten bij de vraag van mevrouw Delruelle. Het lijkt mij dat wij in het verleden in dezelfde omstandigheden op dezelfde wijze zouden hebben gereageerd. Het is niet onze schuld dat er in de Kamer op verschillende tijdstippen wordt gestemd. Wij hebben hieromtrent een wijzer besluit genomen, maar wij moeten rekening houden met de werkzaamheden van de Kamer. Wij stemmen dus in met de vraag tot schorsing van de vergadering tot na de stemmingen in de Kamer.

De Voorzitter. — Als ik een standpunt mag innemen, zou ik zeggen dat de regering vertegenwoordigd is. Dat is het gebruikelijke antwoord dat op opmerkingen als die van mevrouw Delruelle wordt gegeven. Ik heb dat hier 28 jaar lang gehoord. Het gaat hier evenwel om de belangrijke bespreking van de herziening van de Grondwet en ik begrijp bijgevolg het standpunt van mevrouw Delruelle, dat wordt gesteund door de heer Wyninckx. Ik stel derhalve voor, de vergadering te schorsen tot na de stemmingen in de Kamer. Wij hervatten onze vergadering zodra de ministers terug naar de Senaat kunnen komen, namelijk onmiddellijk nadat de stemmingen in de Kamer van volksvertegenwoordigers zijn beëindigd.

Je vous demande de bien vouloir rester à vos bancs, car je ne sais pas combien de temps durera la suspension de séance.

La séance est suspendue.

De vergadering is geschorst.

— *La séance est suspendue à 14 h 15 m.*

*De vergadering wordt geschorst te 14 h 15 m.*

*Elle est reprise à 15 h 15 m.*

*Ze wordt hervat te 15 h 15 m.*

M. le Président. — La séance est reprise.

De vergadering is hervat.

Wij zetten de beraadslaging voort over de herziening van artikel 17 van de Grondwet met uitzondering van de woorden « Het onderwijs is vrij; elke preventieve maatregel is verboden ».

Nous reprenons donc la discussion de la révision de l'article 17 de la Constitution à l'exception des mots « L'enseignement est libre; toute mesure préventive est interdite ».

Het woord is opnieuw aan de heer Pataer.

De heer Pataer. — Mijnheer de Voorzitter, bij de herziening van artikel 17 van de Grondwet lijkt het me goed dat we ons herinneren dat dit artikel een rechtstreeks produkt is van de omwenteling van 1830. In de aanhef van het artikel staat immers: « Het onderwijs is vrij ». Welnu, het is precies de vrijheid van onderwijs — of liever: een bepaald concept van de vrijheid van onderwijs — die met name voor de katholieke Kerk de prijs was om haar medewerking te verlenen aan de revolutionaire beweging die geleid heeft tot de splitsing van het toenmalige Hollandse Koninkrijk.

De « verslagen » van het Nationaal Congres tonen aan dat de discussie over het in de Grondwet opnemen van de vrijheid van onderwijs zeer hard werd gevoerd. Zo werd het begrip « toezicht » door de overheid — wat wij nu als doodnormaal ervaren — niet in het artikel opgenomen en met een nipte meerderheid, 76 tegen 71, verworpen, omdat men iedere zweem van censuur wou onmogelijk maken. Als we een minimum aan respect en erkentelijkheid voor onze verre voorvaders, wier afbeeldingen wij dagelijks in onze wandelgangen eerbiedig kunnen begroeten, willen opbrengen, dan zijn we onszelf verplicht een herschrijving van artikel 17 minstens even grondig te doen als dit in 1981 het geval was.

In onze eigen commissie is dit zeker gebeurd. Het merkwaardig verslag van onze eminente collega's Lallemand en Leemans levert daarvan de bewijzen. Leden, zowel van de meerderheid als van de oppositie hebben, naar mijn aanvoelen, een essentiële bijdrage geleverd voor een juiste inschatting van de woorden, de punten en de komma's die we straks zullen goedkeuren en ik durf eraan toevoegen dat menig amendement van de oppositie aanleiding heeft gegeven tot verheldering van sommige paragrafen.

Ik betreur dan ook dat aan de ernst van onze discussie enigszins afbreuk werd gedaan door een woordenwisseling omtrent artikel 17 die, gedeeltelijk gelijktijdig en gedeeltelijk na de beëindiging van onze commissiewerkzaamheden, werd gevoerd buiten de Senaat. Het akkoord dat op 21 oktober 1987 werd gesloten tussen de voorzitters van de christendemocratische en liberale partijvoorzitters, in het kader van de toenmalige regeringscoalitie, heeft formeel niets te maken met ons grondwetgevend werk. Ik begrijp overigens niet goed de drukte die

door sommigen wordt gemaakt over een akkoord waar niets in staat dat via de nu voorgestelde artikelen 17, 59bis en 107ter niet wordt opgevangen. Ik begrijp nog veel minder dat de PVV- en PRL-voorzitters een apart gesprek met de regering en de andere partijvoorzitters willen terwijl hun geachte partijgenoten hebben geprobeerd op een concrete en constructieve manier via amendementen de tekst van de voorgestelde artikelen bij te schaven. Mijn begrip is tenslotte totaal afwezig als ik een partijvoorzitter, tevens senator, via de radio een amendement hoor suggereren op artikel 17, paragraaf 1, tweede lid — door « inzonderheid » voor te stellen in plaats van « onder meer » —, terwijl deze senator op geen enkel ogenblik aan de werkzaamheden van onze commissie heeft deelgenomen ondanks zijn gekende deskundigheid inzake onderwijs.

Laten we samen proberen dit weinig geslaagde hoofdstukje uit de geschiedenis van onze participatie zo vlug mogelijk te vergeten. Wat we zeker niet mogen vergeten, ik herhaal het, is de oorsprong van artikel 17 en voorts de belangrijke interpretatie die de ondertekenaars van het Schoolpact er in 1958 en 1959 aan hebben gegeven.

De stichters van ons koninkrijk hebben elkaar indertijd gevonden in een consensus over de afwijzing van iedere monopolievorming inzake onderwijs, zij het in hoofde van religieuze congregaties of in hoofde van de overheid.

Hoe broos en dubbelzinnig die consensus was, is achteraf gebleken door de elkaar opvolgende schooloorlogen in de 19e en de 20e eeuw, die met grote bitterheid werden gevoerd en die in belangrijke mate de partijpolitieke tegenstellingen in ons land structureel hebben vastgelegd.

Het Schoolpact van 1958 heeft de grote pacificatie en een verdoorgedreven democratisering van het onderwijs ingeluid door de principes vast te leggen die zowel aan het openbaar onderwijs als aan het particulier onderwijs — ik vind die term meer adequaat dan « vrij onderwijs » — de nodige ontplooiing moesten waarborgen, min of meer op gelijke voet. De « min of meer » is niet zonder belang en overigens een bron van betwistingen die ook met het nieuwe artikel 17 niet meteen zullen uitdoven.

Ik heb begrepen dat er twee redenen zijn waarom artikel 17 zo nodig moet worden « geremedieerd », om een schoolse term te gebruiken.

Allereerst was er de eis van sommige politieke partijen, vooral van één enkele partij, om de overheveling van het onderwijs naar de Gemeenschappen te koppelen aan de opneming van de principes van het Schoolpact in de Grondwet. Op die manier wordt een Schoolpact per Gemeenschap in zekere zin overbodig.

Maar ik heb intussen ook begrepen dat de nieuwe versie van artikel 17 noodzakelijk werd gevonden omdat het Schoolpact, maar meer nog de Schoolpactcommissie, sinds 1984 ongeveer klinisch dood moet worden verklaard.

De Vice-Premier en minister van Institutionele Hervormingen omschreef de gezondheidstoestand van de Schoolpactcommissie, in de Senaatscommissie, wel in iets meer vitale termen, maar als hij verklaart dat « de Schoolpactcommissie de jongste jaren niet in staat bleek de principes van het Schoolpact op een dynamische manier te doen naleven », dan was zijn diagnose nauwelijks meer hoopgevend.

Dit alles om te zeggen dat onze fractie niet de grote vragende partij is voor een nieuw artikel 17. De overheveling van het onderwijs naar een ongecomplexeerde en volwassen Gemeenschap lijkt ons zo vanzelfsprekend, dat conditionering ervan door een te wijzigen artikel 17, voor ons geen obsessie was ... Maar, als artikel 17 dan toch aan wijziging toe is, dan wensen wij dat bij de formulering ervan rekening wordt gehouden met onze verzuchtingen, die vooral verband houden met de leefbaarheid en de ontplooiing van het openbaar onderwijs.

Waarom is het Schoolpact zo essentieel dat de principes ervan in de Grondwet moeten worden gebetonneerd? Zijn die basisbeginselen wel zo eerbiedwaardig dat ze, als het ware, moeten worden heilig verklaard? Ik heb daar mijn twijfels over. Is het wel zinvol de toekomst van ons onderwijs vast te leggen in termen van een « pact onder partijen » dat dertig jaar oud

is? Wij weten in welke mate onze samenleving sindsdien is geëvolueerd. Denk maar aan de periode van mei 1968.

Let wel, ik zal de laatste zijn om de grote positieve en progressieve betekenis van een pacificatie op het schoolfront te minimaliseren. Tenslotte zouden politieke begrippen en realiteiten als «doorbraak» en progressieve frontvorming nauwelijks enige kans hebben gekregen in een continu klimaat van vijandigheid tussen de grote filosofische stromingen en de respectieve schoolnetten met hun natuurlijke verdedigers aan weerszijden van de filosofische «Berlijnse muur». Toch nodig ik iedereen uit zich erover te bezinnen of het externe structureel pluralisme, met zijn beveiliging en afscherming van de verschillende schoolnetten, dat kenmerkend is voor het Schoolpact, nog wel in concordantie is met het intern pluralisme in elk schoolnet.

Iedereen weet dat er in alle netten een feitelijk intern filosofisch pluralisme bestaat, zowel bij de ouders en leerlingen als bij de leerkrachten. Met welk recht spreekt men nog over één net van confessionele scholen en de noodzaak van een grondwettelijke bescherming van het voortbestaan van dit net — want dat blijft de bedoeling — als we zien hoe menige katholieke school met open armen kinderen aanvaardt die in hun gezin totaal ongodsdienstig worden opgevoed?

We zouden de moed dienen te hebben om te erkennen dat het versteende onderscheid tussen een zogenoemd «vrij» en een zogenoemd «officieel» onderwijs, in feite plaats moet maken voor een veel geschakeerder en tegelijk algemener beeld van het onderwijslandschap.

Uiteindelijk zouden we moeten bereiken dat iedere vorm van onderwijs — en ik wik mijn woorden — even vrij is en even overheidsgebonden. Wie dat onderwijs organiseert, zou feitelijk niet van doorslaggevend belang mogen zijn om te bepalen hoe vrij het is en hoe gemeenschapsgericht en gemeenschapsverplicht.

Ik stel vast dat alle inrichtende machten op het ogenblik deelnemen aan een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid, namelijk het verstrekken van onderwijs in het belang van de gemeenschap en van ieder kind afzonderlijk, die al lang niet meer uitsluitend is gericht op een eigen specifieke en «besloten» achterban. Ik citeer iemand uit onverdachte hoek, met name Jan De Groof. Hij schrijft in een CEPESS-document: «Meer en meer doet zich een eenheid gevoelen onder de diverse onderwijs-initiatieven.

Hiervan getuigen de uniformiteit van de onderwijsregels en de hoge graad van subsidiëring. De stelselmatige en exclusieve opdeling van de scholen naargelang de levensbeschouwing, lijkt achterhaald. Aan ouders moet in ieder geval ook de mogelijkheid worden geboden om een pedagogisch project voor het onderwijs van hun kinderen te verkiezen boven een school gestoeld op een bepaalde levensbeschouwing.» Welke voorstanders van open en/of pluralistische gemeenschapsscholen van vroeger en nu kunnen dit niet onderschrijven?

In het betoog van Jan De Groof ontbreekt alleen een logisch verlengstuk: de uitdrukkelijke bescherming van het privé-leven van het personeel van het «vrij» onderwijs, en de garantie van levensbeschouwelijk pluralisme in de bestuursorganen van iedere school. Als er iets in de Grondwet moet worden ingeschreven — maar daar zijn wij blijkbaar nog niet aan toe — dan is het wel het beginsel dat alle scholen die leven uit de hand van de gemeenschap, een publiekrechtelijk statuut krijgen, zodat naast de ouders en de leerkrachten ook de plaatselijke gemeenschap bij het bepalen van het schoolbeleid een vinger in de pap krijgt, en dat niet alleen in de «papschool». Alleen dan zal Georges Monard, de gewezen kabinetschef van gewezen minister van Onderwijs Coens en de huidige secretaris-generaal van het ministerie van Onderwijs, gelijk krijgen. Ik citeer uit zijn bijdrage tot het reeds vermelde en onlangs uitgegeven boek *Zeven knelpunten na zeven jaar Staatshervorming*: «De intelligente verdedigers van het rijksonderwijs beseffen steeds beter dat de bevolking minder en minder een ongelijke behandeling aanvaardt om principiële, ideologische redenen.» Alleen als hij het met mijn woorden eens is, heeft hij gelijk.

De intelligente verdedigers van het rijksonderwijs — en ik neem aan dat ze hier talrijk aanwezig zijn — zijn alvast over

één ding niet enthousiast: het in de Grondwet inschrijven dat het onderwijs georganiseerd door de gemeenschap neutraal dient te zijn. Nog vorig weekend heb ik vastgesteld dat de traditionele en consequente verdedigers van het rijksonderwijs in Vlaanderen, dat dus straks gemeenschapsonderwijs zal heten, verenigd op een congres van vrijzinnige verenigingen in Brussel, allesbehalve gelukkig zijn met het etiket «neutraal» dat blijvend op het gemeenschapsonderwijs wordt gekleefd.

Op dit congres werd unaniem gepleit voor een pluralistisch en geëngageerd officieel onderwijs met een eigen pedagogisch project, waarin de vorming van de eigen persoonlijkheid van iedere leerling in confrontatie met de mening van de leerkrachten en van de andere leerlingen voorop staat. Bij de traditionele en even consequente verdedigers van het conventioneel onderwijs zijn er bijna bij definitie weinig voorstanders van een neutraal onderwijs te vinden. Als we daar nog aan toevoegen dat de generatie van 1968 helemaal gewonnen is voor een echt pluralistisch gemeenschapsonderwijs, is de vraag gewettigd wie in Vlaanderen — en ik beperk mij voorzichtigshalve tot Vlaanderen — nog echt promotor is van een grondwettelijke bevestiging van het neutraal karakter van het openbaar onderwijs in de meest strikte zin van het woord.

Dit geldt voor Vlaanderen, want in de Senaatscommissie en op deze tribune is gebleken dat bij de Franstalige liberalen in elk geval nog voorstanders bestaan van een neutraal onderwijs volgens de vrij strakke definitie van de Schoolpact-peters van 1963. Ik verwijs onder meer naar het betoog van de heer Duquesne. Een definitie, die we in de bijlage bij het commissieverlag vinden, bepaalt dat het onderwijzend personeel zich moet onthouden van ieder engagement in ideologische of sociale vraagstukken die een actueel karakter vertonen en waarover de publieke opinie verdeeld is. Die definitie is niet meer helemaal *up to date* en bepaalt dat een leraar niet mag laten blijken dat hij bijvoorbeeld tegen apartheid is en dat hij het racisme veroordeelt.

Natuurlijk is het onjuist de zaken al te scherp voor te stellen. De resolutie over het neutraliteitsbegrip van 1963 bevat ook elementen die nog steeds ten volle door iedereen worden onderschreven. We weten maar al te goed dat het begrip «neutraliteit» in het Schoolpact is terechtgekomen meer als juridisch-administratief begrip — denk aan resolutie 15 in verband met het diploma-criterium — dan als pedagogisch begrip.

Dit alles neemt niet weg, en we prijzen ons daarom gelukkig, dat het begrip neutraliteit gaandeweg bij iedereen die echt bekommerd is om ons openbaar onderwijs in Vlaanderen, een andere, meer positieve, inhoud heeft gekregen. Ik ben dan ook zeer blij dat de staatssecretaris voor Onderwijs in de commissie, in rechtstreeks antwoord op mijn betoog, een visie heeft ontwikkeld over die neutraliteit waarmee we — als Vlaamse socialist — voor honderd procent kunnen akkoord gaan. Vele progressieven in Vlaanderen zullen zich in die visie herkennen en iedere verdachtmaking van het openbaar onderwijs alsof het «waarden-loos» zou zijn en het indifferentisme als norm zou hanteren, mag nu wel definitief worden begraven.

Enerzijds zoals ik in de commissie reeds heb gezegd, duidt het woord «pluralistisch» veel beter de specifieke eigenheid van het openbaar onderwijs aan dan het grijze woord «neutraal».

Anderzijds begrijp ik ook de aarzeling om het woord «pluralistisch» te gebruiken, gezien het niet denkbeeldige gevaar van enige spraakverwarring. Thans bestaat — althans in theorie — een «pluralistisch onderwijs», met een eigen Raad, waarvan het pluralisme op een andere structurele manier wordt ingevuld dan in het openbaar onderwijs zoals het nu functioneert. Ook de Vice-Eerste minister heeft hierop in de commissie gewezen.

Aangezien alle grote politieke families blijkbaar beducht zijn om het precare evenwicht van het Schoolpact in het gedrang te brengen, kunnen we eventueel toch aanvaarden dat het toekomstige gemeenschapsonderwijs als neutraal wordt betiteld, maar dan met de ministeriële uitleg die we daarover terugvinden in het verslag van de commissiebesprekingen. Zo te zien kunnen we ons nu zelfs afvragen waarom deze vernieuwde begripsbepaling van neutraliteit niet meteen van toepassing wordt op alle openbare scholen, dus ook het provinciaal en gemeentelijk



onderwijs. Maar goed, een regeerakkoord is een compromis en we willen dit loyaal helpen uitwerken en de tijd om de schoolpactprincipes grondig te herzien en in nieuwe resoluties op te nemen is blijkbaar nog niet rijp genoeg.

Sta me nochtans toe dan toch, evenals de heer Baert, mijn tevredenheid uit te drukken over twee niet-onbelangrijke tekstelementen. Enerzijds, komt het begrip « schoolnetten » niet voor in de onderhavige tekst, hoewel daar oorspronkelijk sprake van was, zoals ook de heer De Bondt opmerkte. Aldus werd dan toch vermeden dat ons verzuild onderwijsstelsel als het ware een grondwettelijk aureool zou krijgen.

Anderzijds meen ik dat we er heel verstandig hebben aan gedaan te zeggen dat de « neutraliteit onder meer de eerbied voor de filosofische, ideologische of godsdienstige opvattingen van ouders en leerlingen impliceert ». Het zijn precies die twee kleine woordjes « onder meer », door sommige collega's nogal scherp op de korrel genomen omdat ze onze Grondwet zouden ontsieren, die ons de garantie geven dat de zoveel besproken « neutraliteit » niet eenduidig mag of kan worden gevat en verder in een evolutieve zin mag, ja moet, worden geïnterpreteerd. Het siert juist onze Grondwet dat we die bedoeling in de Grondwet zelf zonneklaar laten blijken.

Het zal, hoe dan ook, de opdracht zijn van de toekomstige Vlaamse Autonome Raad voor het rijksonderwijs, om eventuele nog bestaande twijfels over het gewenste karakter van het Vlaamse gemeenschapsonderwijs voorgoed weg te nemen. Daarvoor rekenen wij uiteraard ook op de staatssecretaris voor Onderwijs.

*In fine*, wijs ik er ook nog op dat de grondwettelijke stelling, die we in paragraaf 3 van artikel 17 zullen opnemen, dat « alle leerlingen recht hebben op een morele of religieuze opvoeding », niet verkeerd mag worden begrepen. Natuurlijk mag het niet worden verstaan alsof een religieuze opvoeding niet moreel zou kunnen zijn. Dat mogelijk misverstand hebben wij in de commissie reeds weggewist, maar graag onderstreep ik het nogmaals.

Voorts mag evenmin de indruk worden gewekt dat een niet-confessionele morele opvoeding noodzakelijk a-religieus dient te zijn. De professoren Kruihof, Apostel en anderen hebben ons al jaren geleden uitgelegd dat godsdienst en religie geen synoniemen zijn.

Tenslotte kan in het kader van een niet-confessionele opvoeding best aandacht worden besteed aan het fenomeen godsdienst en onze gemeenschappelijke joods-christelijke wortels, terwijl in een « bevrijdende » confessionele opvoeding de algemeen menselijke waarden van vrijheid, gelijkheid en broederlijkheid nooit zijn weg te denken. Zowel de ene als de andere soort van opvoeding horen volkomen thuis in het gewone lestijdenpakket.

Ik hoop dat de tijd niet zover meer van ons af ligt dat we samen tot het inzicht zullen komen dat alle leerlingen recht hebben op een algemene en tegelijk gedifferentieerde moreel-maatschappelijke opvoeding binnen dat ene grote net van scholen die tegelijk vrij en openbaar zijn. Het feit dat een keuze tussen een erkende godsdienst en niet-confessionele zedenleer niet zomaar als een verplichting kan worden opgelegd, laat alvast een deur in die richting open.

Het nieuwe artikel 17 van de Grondwet zoals het hier wordt besproken, brengt geen bouwstenen aan voor een veralgemeend open gemeenschapsonderwijs, maar legt een evolutie in die richting niets in de weg. Om deze en vele andere redenen zal ikzelf, met mijn fractie, dit artikel ongewijzigd goedkeuren.

Ik ben het dus niet eens met collega Ludo Dierickx en sommige cultuurfilosofen zoals Finkielkraut. Wij beleven helemaal niet *la défaite des idées*. Er zijn ideeën, die onweerstaanbaar een weg zoeken en vinden. Het is mijn overtuiging dat de realisatie van de ideeën die ik hier heb ontwikkeld nog door de jongste leden van de Senaat — ik hoop hiermede niet oneerbiedig te zijn voor de oudere leden — vóór hun gelukkig levenseinde zal worden beleefd. (*Applaus.*)

M. le Président. — La parole est à M. Bayenet.

M. Bayenet. — Monsieur le Président, il n'entrait pas dans mes intentions d'intervenir dans ce débat sur la communautarisation de l'enseignement. Je ne suis nullement un spécialiste du droit constitutionnel. Toutefois, l'intervention, hier soir, de M. Duquesne, m'oblige à rétablir certaines vérités.

Il y a quelques mois encore, j'étais directeur d'une école primaire autonome de l'Etat et j'ai vécu pendant six ans les effets de la politique libérale sur l'enseignement de l'Etat. Je constate d'abord que la révision de la Constitution consacre les grands principes du Pacte scolaire de 1958. Ni plus ni moins. Que je sache, à cette époque aussi, la liberté était laissée à l'enseignement communal et provincial d'organiser son enseignement.

Il est assez surprenant que le PRL, si attaché, dit-il, à la liberté, veuille imposer un amendement portant atteinte à l'autonomie communale. Il est assez surprenant aussi qu'un parti qui a enterré la commission nationale du Pacte scolaire, réclame aujourd'hui un pacte scolaire communautaire. Il est assez surprenant, enfin, que le PRL, alors au pouvoir, n'en ait pas profité pour faire voter la proposition de loi Klein.

Vous semblez craindre aussi les excès idéologiques si les écoles communales et provinciales ne sont pas déclarées neutres. C'est, me semble-t-il, faire un procès d'intention et ne pas prendre en considération le bon sens des enseignants, la qualité de nos gestionnaires communaux et provinciaux et le sens pratique des parents.

Mon expérience professionnelle m'incite à croire que c'est surtout la qualité de l'école qui reste, pour les parents, le critère déterminant dans le choix de l'école. L'important, à mes yeux, c'est d'assurer le libre choix des parents et le développement harmonieux de chaque réseau d'enseignement en tenant compte de la spécificité de chacun.

Dans une région comme la mienne, la Communauté, pour assurer ce libre choix, doit organiser un enseignement neutre. Cette disposition était déjà prévue dans le Pacte scolaire. Or, qu'a fait le PRL? La suppression de la gratuité du transport scolaire de libre choix a entraîné progressivement des difficultés importantes, allant parfois jusqu'à la disparition de certains établissements de l'Etat. Je compte d'ailleurs sur la pugnacité de notre ministre actuel pour trouver les crédits nécessaires afin de rétablir le véritable choix pour nos parents d'élèves.

Une deuxième notion à laquelle je suis très attaché, c'est la notion d'égalité entre réseaux. Comme le prévoit l'article 17 en son paragraphe 4, l'égalité ne pourra s'apprécier qu'avec une grande circonspection. Or, pendant six ans, vous avez détenu, messieurs les libéraux, le portefeuille de l'Education nationale. Qu'en avez-vous fait?

En ce qui concerne la première mesure, à savoir l'application du capital-périodes dans l'enseignement primaire, la commission Scheuer a reconnu, à l'unanimité, que la dévolution des périodes aux maîtres spéciaux de religion et de morale non confessionnelle constituait une injustice et une inégalité de traitement pour l'enseignement officiel.

En extrapolant les chiffres de population de mon établissement à une école de l'enseignement catholique, le directeur de cette dernière, pouvait, à population égale, créer, deux emplois et demi en plus, emplois qu'il consacrait évidemment à l'organisation de cours de deuxième langue, d'éducation physique et à la création d'une classe d'adaptation. Alors que l'enseignement de l'Etat a, par sa nature, l'obligation d'organiser les cours de religion et de morale, cette obligation, vous l'avez retournée à son désavantage. Certes, vous avez désigné des chômeurs mis au travail pour corriger cette inégalité, des agents au statut précaire, des agents attribués aux écoles sur la base de critères purement politiques car l'amicale des instituteurs en chef et directeurs d'école de l'Etat a bien dû constater que, lors de la dernière rentrée scolaire, certaines régions avaient été bien servies et, en particulier, la province de Luxembourg, comme par hasard. Vous n'avez pas eu le courage politique de corriger cette injustice.

J'en viens à la deuxième mesure: la rationalisation de l'enseignement normal. Seul, l'enseignement de l'Etat a subi cette

mesure inique. Si je prends l'exemple de ma province, vous y avez fermé les écoles normales de Couvin et d'Andenne pour recréer un seul établissement hybride à Namur. Pas de locaux, pas d'école d'application, des professeurs astreints à 2 fois 80 kilomètres de déplacement entre Couvin et Namur pour assurer leurs cours...

A la suite de ces mesures, votre cabinet a dû désigner dans mon établissement une puéricultrice pour assurer un remplacement car on ne trouvait plus une seule institutrice maternelle sur le marché de l'emploi. De plus, il se lamentait de ne plus trouver sur le marché de l'emploi un seul instituteur primaire sortant d'une école normale de l'Etat. Voilà, alors que vous en étiez le patron, comment vous avez défendu l'enseignement de l'Etat et assuré sa promotion.

Je vous ai entendu, hier soir, préconiser plus d'autonomie pour les établissements de l'Etat. Si j'adhère totalement à cette idée, je voudrais toutefois souligner votre manière de concevoir l'autonomie.

L'autonomie de gestion, voilà, certes, une idée séduisante, mais la première décision importante laissée aux chefs d'établissement fut de devoir choisir les membres de leur personnel de maîtrise qu'ils devraient licencier. L'autonomie de gestion, oui, mais à condition de ne pas étouffer les chefs d'établissement sous les tâches administratives et de ne pas les empêcher d'exercer leur mission d'animation pédagogique.

En ce qui concerne l'autonomie pédagogique, qui a imposé un bulletin périodique et un bulletin hebdomadaire dans l'enseignement primaire de l'Etat, en méprisant les travaux de la commission *ad hoc*, bulletins tellement anachroniques que vous vous êtes senti obligé soit de les modifier, soit de les supprimer?

*M. Seeuws, vice-président, prend la présidence de l'assemblée*

Qui a imposé l'apprentissage obligatoire, en 1<sup>re</sup> rénové de l'enseignement secondaire de l'Etat uniquement, d'une troisième langue, ne tenant ainsi aucun compte de l'avis de tous les spécialistes linguistiques qui soulignent l'impossibilité d'apprendre deux langues étrangères en même temps?

L'énumération pourrait être très longue encore. Messieurs les libéraux, un peu de pudeur, s'il vous plaît. Il est beau de défendre des principes. Encore faudrait-il mettre vos actes en conformité avec vos paroles.

Personnellement, je fais confiance à notre nouveau ministre de l'Education nationale. Cette révision de la Constitution définit le cadre légal de la future organisation de l'enseignement communautaire. Je sais aussi que, malgré les circonstances très difficiles qu'il connaît pour assumer son mandat, le ministre prendra les mesures adéquates pour corriger les injustices que vous avez commises, vous, messieurs les différents ministres PRL de l'Education nationale. (*Applaudissements.*)

**De Voorzitter.** — Het woord is aan mevrouw Herman.

**Mevrouw Herman-Michielsens.** — Mijnheer de Voorzitter, collega De Backer heeft op een perfecte wijze de houding van mijn fractie toegelicht omtrent het voor wijziging vatbaar verklaarde artikel 17.

Ik zal het woord «neutraliteit» in de tekst van het nieuw artikel «De gemeenschappen richten neutraal onderwijs op» nader bekijken. Het woord «neutraliteit» is alleen in de Schoolpactwet te vinden en werd tot op heden nergens anders in de wetgeving gebruikt.

Ik ga even in de tijd terug tot het moment waarop het Schoolpact en daarna de schoolpactwetgeving zijn tot stand gekomen. Ik herinner eraan dat het Schoolpact is ontstaan om pacificatie tot stand te brengen. Toen was het doel bij uitstek voor altijd schoolvrede te creëren. Dat heeft men in 1884 ook gedacht.

De filosofische stromingen en de verdeeldheid hebben zich in ons land steeds gekristalliseerd in het onderwijsprobleem. Wij wensen dat de schoolvrede, die reeds dertig jaar duurt, voorgoed blijft duren.

Wij willen geen tegenstellingen aanscherpen of in het leven roepen. Ik wil er wel aan herinneren dat het Schoolpact vooral pacificatie nastreefde. De inhoud en de aantrekkelijkheid van een bepaald onderwijs werden in 1958 als minder belangrijk beschouwd. Men hanteerde toen veel meer het formele criterium dan het inhoudelijke. Neutraal onderwijs was dat waar de meeste leraars een diploma van een openbare instelling hadden. Pas na het incident-Larock werd in een circulaire inhoud gegeven aan het criterium neutraliteit. En ook als de gemoederen weer eens waren opgelaid, heeft men een tekst uitgewerkt die het woord «neutraliteit» inhoud gaf. Ik heb die tekst nog eens grondig gelezen en heb vastgesteld dat een aantal zaken nog waarachtig overkomen, maar een aantal zinsneden zijn toch achterhaald. Trouwens, sinds 1958 valt er een accentverschuiving waar te nemen in het onderwijs door de overheid georganiseerd, en misschien nog meer in het Vlaamse land dan in het Waalse land. Ook andere sprekers hebben dit aangehaald. Die vaalheid, dat onpersoonlijke, dat negatieve dat de rust moest herstellen, voldeed niet langer. Meer en meer stemmen gingen op, ook in onderwijskringen, om het woord «pluralisme» dat zoveel actueler is, zoveel meer doorvoeld, dat zoveel meer beantwoordde aan de huidige aspiraties, in de plaats te stellen. Waarom kan dat woord «pluralisme» vandaag niet worden gebruikt? Omdat in vroegere teksten over schoolnetten ook gesproken werd over pluralistische scholen. Die kwamen er als het ware nog bovenop. Het woord «schoolnetten» wordt niet meer gehanteerd en in de loop der jaren kwamen de impulsen tot oprichting van pluralistische scholen nog hier en daar tot uiting. Ik herinner mij dat Frans Grootjans, toen hij minister van Nationale Opvoeding was, daar helemaal achterstond. Maar wij moeten vandaag constateren dat daarvan niets in huis is gekomen. De pluralistische school blijft nog altijd bestaan in de teksten, maar de behoefte aan nieuwe pluralistische scholen is verdwenen precies omdat hun taak meer en meer inhoudelijk is overgenomen door het onderwijs dat wij nog altijd neutraal noemen.

Wat is er dan aan de hand? Het feit dat er een verschuiving is naar de inhoud zou ons alleen maar moeten verheugen. Toch heb ik enige schrik. Als wij het onderwijs overdragen aan de Gemeenschappen en wij aan het woord «neutraliteit» opnieuw dezelfde inhoud geven als in 1958 — namelijk bedoeld om de pacificatie tot stand te brengen —, dan ben ik ongerust. Maar als ik in de verklarende nota bij het voorstel tot wijziging van de Grondwet ingediend door de regering lees dat de Gemeenschappen geleidelijk aan een eigen inhoud kunnen geven aan dat onderwijs, dan verontrust mij dat nog meer.

Ik stond daar toen reeds huiverig tegenover en dat gevoel is nog verscherpt door de verklaring van de staatssecretaris voor Onderwijs die van oordeel was dat, eens het onderwijs overgeheveld is naar de Gemeenschappen, deze daaraan de inhoud kunnen geven die zij wensen. Dit is inderdaad veel erger, het gaat dan om een ingreep en niet om een geleidelijke evolutie. Het gevaar dreigt dat wij nog meer uit elkaar zullen groeien wanneer de ene het neutraliteitsprincipe in zijn oorspronkelijke betekenis hanteert en de andere meer rekening houdt met de evolutie. Ik herhaal dat ik daarvoor bevreesd ben.

Ik wil hier niet louter de rol spelen van de oppositie. In materies die zeer gevoelig liggen, moet mijns inziens een consensus kunnen worden bereikt. Een tweederdemeerderheid, hoe groot zij ook moge zijn, kan niet worden vergeleken met een consensus.

Laten wij over de tegenstelling meerderheid en oppositie heen, streven naar een consensus voor het bepalen van de inhoud van het begrip «neutraliteit», wel wetend dat wanneer deze materie zal zijn overgeheveld naar de Gemeenschappen, dit door omstandigheden en met het verstrijken der jaren kan wijzigen. Wij mogen het toch niet overlaten aan een meerderheid die een bepaalde kleur heeft in het noorden en een andere kleur in het zuiden om naar eigen goedgevoelen daarover te beslissen.

Ik ga volkomen akkoord met professor Rimanque waar hij, in verband met de drie artikelen waarvan wij thans de herziening bespreken, zegt dat men er aan voorbijgaat dat onderwijs steeds meer wordt aangeboden buiten het scholencircuit. «Iedereen beseft dat de federalisering van het onderwijs niet mogelijk is

zonder supra-communautaire waarborgen voor de schoolvrede. Deze kan echter worden gewaarborgd in een wet ter uitvoering van artikel 59bis. Hierdoor kan met grotere duidelijkheid en veranderlijkheid de nationale consensus over de schoolvrede worden gewaarborgd.» Tot zover professor Rimanque.

Dit is een oproep tot de regering. Al werden wij niet geraadpleegd over de voorstellen tot wijziging van deze artikelen en al slaat men al onze amendementen inzake onderwijs die wij bij artikel 17 en bij artikel 59bis zullen indienen, in de wind — ik heb ter zake nog weinig illusies — dat men dan toch streeft — ik heb positieve geluiden in die zin gehoord langs Vlaamssocialistische kant — naar een consensus bij de uitvoeringswet. Bij de overheveling van deze delicate materie naar de gemeenschappen moeten er geen overwinnaars, noch overwonnenen zijn.

Ik las in een Brusselse krant, die er zeker niet van verdacht kan worden liberaal gezind te zijn, maar die nog steeds het lef heeft het woord «België» in zijn titel te voeren, dat deze herziening te vlug gaat. Zij zou te politiseerd zijn en wel in die zin dat zij onmiddellijk het zwaartepunt legt op de meerderheden die in de Gemeenschappen zullen ontstaan en de partijen die die meerderheid zullen uitmaken, namelijk de socialisten in het zuiden en de CVP in het noorden. Bericht aan wie het aanbelangt: ook in de regering zijn er al geminoriseerden. Ik las eveneens dat het een herziening is die een van de drie grote stromingen in ons land, de liberalen, gewild buiten spel plaatst. De uitvoeringswetten kunnen daar verandering in brengen. Dat zou geen inbreuk zijn op het spel van meerderheid en oppositie. Het Schoolpact heeft zijn diensten bewezen. Wij gaan het Schoolpact nu verlaten. Moge die consensus tot uiting komen en ook blijken uit de besprekingen. Dit zou voor de liberalen een grote voldoening betekenen en hun vooral hoop geven op het voortbestaan van de schoolvrede, over de staatshervorming heen. (Applaus.)

**De Voorzitter.** — Het woord is aan staatssecretaris Van den Bossche.

**De heer Van den Bossche**, staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — Mijnheer de Voorzitter, ik dank eerst en vooral de sprekers voor de wijze waarop zij dit debat hebben gevoerd. Meer in het bijzonder dank ik mevrouw Herman voor de uitermate genuanceerde verklaring die zij heeft afgelegd. Ik ben ervan overtuigd dat deze manier van debatteren een bijdrage levert tot de noodzakelijke sereniteit die past bij de zwaarwichtigheid van deze artikelen.

Vele sprekers hebben vrijwel dezelfde thema's aangeraakt. Ik zal deze een na een behandelen en er een kort antwoord op geven, hierbij voor een deel verwijzend naar wat in de commissie reeds werd gezegd.

Een eerste belangrijk thema waarover de jongste dagen veel werd geschreven in de pers betreft de kosteloosheid van het onderwijs en de desbetreffende bepaling opgenomen in artikel 17 van de Grondwet. Sommige kranten deden het uitschijnen alsof via artikel 17 een aanslag wordt gepleegd op de bestaande situatie. Niets is minder waar. Ook in de toekomst zal wat aan kosteloosheid in het onderwijs bestaat, worden geregeld door de Schoolpactwet. Er is geen enkele andere garantie dan deze wet, die met een eenvoudige meerderheid kan worden gewijzigd. Het Schoolpact blijft ten volle behouden. Sommigen vrezen dat ingevolge de herziening van artikel 17 die wet zich zal oplossen en verdwijnen in het niets. Een wijziging zal mogelijk blijven met een eenvoudige meerderheid, maar in plaats van in het nationale Parlement zal, na de overdracht van deze materie, die eenvoudige meerderheid moeten worden gevonden in de regionale parlementen. Het enige wat verandert, is dat er een bijkomende garantie wordt gegeven, die weliswaar niet het volledige veld van het Schoolpact dekt, in die zin dat daarin sprake is van het secundair onderwijs. Het begrip secundair onderwijs kan eveneens door de Gemeenschappen worden gewijzigd met een eenvoudige meerderheid. Artikel 17 zoals het in de Grondwet zal worden opgenomen, gaat niet zover, maar het geeft wel meer duidelijkheid inzake de leerplicht.

Sommige leden hebben tijdens de commissievergaderingen opmerkingen gemaakt over de kosteloze toegang tot het onderwijs tot 18 jaar en gevraagd wat er moet gebeuren met een leerling die ouder is dan 18 jaar en nog steeds het secundair onderwijs volgt. Theoretisch kunnen die leerlingen door deze bepaling getroffen worden, maar dat is vandaag ook mogelijk. De enige bijkomende garantie qua kosteloze toegang dekt niet de volledigheid van de huidige gewone wetgeving. Dus, in plaats van erop achteruit te gaan, gaan we erop vooruit. Immers, een groot stuk van het veld dat vroeger alleen wettelijk werd gegarandeerd, wordt nu grondwettelijk gegarandeerd. Het is overigens niet de bedoeling van de ene of de andere Gemeenschap, het Schoolpact op dat punt in de toekomst te wijzigen. Deze kwestie mag dus geen aanleiding meer geven tot verdere misverstanden.

Door sommigen werd opgemerkt dat men in plaats van de kosteloze toegang tot het onderwijs, de algehele kosteloosheid van het onderwijs in de Grondwet had moeten inschrijven. Sta mij toe hierbij een ietwat sarcastische bedenking te maken. Diezelfde leden hebben toch een aantal jaren de tijd gehad waarin zij tenminste over de noodzakelijke meerderheid beschikten om de Schoolpactwet in die zin te wijzigen. Ze hebben al die jaren nagelaten dat te doen om de eenvoudige reden dat het budgettair niet haalbaar was. Een complete kosteloosheid van het onderwijs zou een budgettaire weerslag hebben van 10 à 11 miljard. Dit is vandaag zoals vroeger niet mogelijk. De poging die nu wordt ondernomen, grondwettelijk, betekent niets minder of niets meer dan het omzetten van wat aan garanties in het Schoolpact en de protocollen aanwezig was. Wanneer sommigen vragen dat de neutraliteit zou worden uitgebreid tot alle vormen van het onderwijs ingericht door een openbare instantie, dan vraagt men duidelijk meer dan wat in het Schoolpact of in de protocollen stond. Die vraag valt derhalve buiten het kader van wat in het regeerakkoord afgesproken is en van wat geïmplementeerd wordt in deze teksten.

Een tweede reeks opmerkingen van de heren De Bondt, De Backer, Duquesne en Seeuws gaat over de neutraliteit. De heer De Bondt schijnt in zekere mate te recidiveren wanneer hij telkens weer herhaalt dat al wat de regering zegt binnen het raam van een debat over de Grondwet zinloos is en niet bestaat. Vanmorgen heeft hij opnieuw gezegd dat de verklarende nota een onbelangrijk document is en dat de verklaringen van de regering onbelangrijk zijn. Als jurist moet ik hem enigszins tot de orde roepen. Ik herhaal wat ik in de commissie heb gezegd: een grondwettelijk debat en de opbouw van een Grondwet is niet alleen het voorrecht van de assemblees hoewel deze daarin een uiterst belangrijke rol vervullen. Het uitvoerend orgaan heeft een even belangrijke taak in die zin dat bij het indienen van de teksten het uitvoerend orgaan toelichting verstrekt in een verklarende nota, daarom zo genoemd en niet memorie van toelichting. Voor zover uit de werkzaamheden niet duidelijk blijkt dat de hele assemblee uit dezelfde zin iets anders verstaat, kan worden geacht dat de verklarende nota en de antwoorden van het uitvoerend orgaan de wijze aangeven waarop de tekst moet worden geïnterpreteerd. Het is een ingewikkeld samenspel, mijnheer De Bondt. Niet omdat enkele senatoren of kamerleden iets zo interpreteren, is deze interpretatie ook met zekerheid de juiste. Het geheel van de werkzaamheden geeft de interpretatie aan. Hierin vervult uiteraard uw uiteenzetting een rol, maar dat is evenzeer het geval voor de verklarende nota, voor de andere uiteenzettingen en voor de antwoorden van de regering.

**De heer De Bondt.** — *De jure* vervult de regering geen rol bij de herziening van de artikelen van de Grondwet; *de facto* echter wel omdat nu eenmaal de aanbreng van de regering factueel uitmuntend en opbouwend is.

**De heer Van den Bossche**, staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — *De jure* even goed als *de facto* in de mate dat de regering initiatiefnemer is.

Als u morgen een voorstel indient tot herziening van een artikel van de Grondwet, men gaat erop in en keurt het goed, zal de verklarende nota die u toegevoegd hebt bij het indienen



van uw voorstel ook een rol vervullen. Als de regering geen initiatief had genomen en het voorstel zou uitgaan van een parlements lid, dan zouden de zaken helemaal anders liggen en zou men vrij dicht zitten bij uw zienswijze. Belangrijk in dit verband is dat de regering het initiatief genomen heeft, en er een verklarende nota aan toegevoegd heeft. De assemblees kunnen wijzigingen aanbrengen in dit initiatief, maar vermits zij het zijn die wijzigen, zullen zij uitleggen waarom en zijn zij verantwoordelijk. Wanneer echter de oorspronkelijke tekst behouden blijft, zullen zowel de verklarende nota van bij het indienen als de uitleg bij de teksten achteraf, deel uitmaken van de werken die de juridische basis vormen voor de interpretatie, ook voor het Arbitragehof.

**De heer De Bondt.** — Daarover verschillen wij klaarblijkelijk van mening. Dit hoeft ons echter niet te verontrusten.

**De heer Van den Bossche,** staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — Dit verontrust mij helemaal niet. Het is overigens gezond. Ik heb toch duidelijk het onderscheid willen beklemtonen.

Inzake de neutraliteit wens ik niet de uiteenzetting te herhalen die ik in de commissie heb gegeven. Van het begrip neutraliteit werd een definitie gegeven in 1963, vóór de communautarisering die een eigen logica heeft meegebracht, wat mevrouw Herman schijnt te betreuren. Wij moeten consequent zijn. Als wij communautariseren, geven wij ook het geheel van de verantwoordelijkheden door aan de Gemeenschappen. Het begrip neutraliteit werd weliswaar gedefinieerd in 1963, maar het is evolutief in de Gemeenschappen zonder dat dit buiten het kader van de neutraliteit mag vallen. De neutraliteit kan zowel passief als actief zijn. In 1963 ging het duidelijk om een passieve neutraliteit. In de Vlaamse Gemeenschap is men bereid over de partijen heen te evolueren naar een meer actieve vorm van neutraliteit, zodat ik in de commissie ook heb gezegd dat wij evolueren naar intern pluralisme.

Dat is verschillend van datgene waarvoor anderen pleiten, namelijk het schrappen van de neutraliteit en het vervangen door pluralisme.

Ik kader de evolutie altijd binnen de grenzen van de neutraliteit. Ik onderschrijf dan ook volkomen wat de heer Seeuws daarnet op deze tribune heeft verklaard.

Ik wil ook duidelijkheid scheppen over de toekomst van resolutie-15 inzake de neutrale aard van het rijks onderwijs. Ze blijft tot op heden onverminderd gelden. In de mate dat nieuwe, sluitende waarborgen inzake de neutrale aard, de vrije keuze van de ouders en het pedagogisch project, inclusief de fameuze engagementsverklaring, door de betrokkenen bij het gemeenschapsonderwijs zelf worden bekomen, moet de toekomst van resolutie-15 opnieuw worden bekeken. Ik heb dit ook duidelijk in de commissie meegedeeld.

**De heer De Bondt.** — De tekst van het artikel ondersteunt uw thesis niet. Dat zal de toekomst uitwijzen.

**De heer Van den Bossche,** staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — Dat de neutraliteit evolutief is?

**De heer De Bondt.** — In paragraaf 4 staat «gelijke behandeling».

**De heer Van den Bossche,** staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — Ik kom zo dadelijk tot de gelijke behandeling.

**De heer De Bondt.** — In die context is resolutie-15 niet haalbaar.

**De heer Van den Bossche,** staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — Daarom creëren we een Autonome Raad. Dat is iets anders. Er duikt een engagementsverklaring op die wij voordien niet kenden.

Het invoeren van het woord «gelijkheid» en de duidelijke verwijzing naar artikel 6 — gelijkheid betekent gelijke behandeling in gelijke omstandigheden en ongelijke behandeling in ongelijke omstandigheden — geven een nieuwe inhoud aan een aantal problemen en zullen dus voor het Arbitragehof zeer belangrijke criteria zijn voor de toetsing van wetten en decreten in de materiële zin van het woord. Daar is geen verschil tussen onze beide interpretaties.

Zowel de heer De Backer als andere sprekers hadden het over de Autonome Raad. Ik deel de bekommerning van de heer De Backer. Het ontstaan van de autonome raad is langs Vlaamse zijde een essentieel element bij de communautarisering. Niet alleen wordt de overdracht naar de gemeenschappen gerealiiseerd maar terzelfder tijd — en ook de heer De Bondt heeft erop gealludeerd — wordt de inrichtende machtssituatie, nu via de Ministerraad, overgedragen naar een orgaan dat in zijn plaats treedt. Ik onderstreept het belang dat moet worden gehecht aan deze operatie.

De mogelijkheid van de oprichting van de Autonome Raad, nog vóór de financieringswet is goedgekeurd, wordt geschapen door een overgangsmaatregel in het artikel van de Grondwet.

Deze financieringswet is de laatste grendel. Zodra zij is goedgekeurd, wordt het onderwijs overgedragen naar de Gemeenschappen waar het automatisch wordt opgevangen in het decretaal kader van de Autonome Raad. Hiervoor — maar dan loop ik vooruit op de toekomst — moet men ook een overgangssperiode inschrijven. Zo kan men dan in de Vlaamse Gemeenschap in enkele jaren groeien naar de Autonome Raad.

Terzelfder tijd is het voor de Vlaamse Gemeenschap een mogelijkheid om voor het Rijks onderwijs en het gemeenschapsonderwijs over te gaan tot een dubbele vernieuwing.

Er is enerzijds, de decentralisering waardoor het huidige «vreselijke» centralisme wordt afgeschreven en de verantwoordelijkheden meer plaatselijk worden gelegd.

*De heer Kelchtermans treedt opnieuw als voorzitter op*

De plaatselijke scholen wordt bovendien de mogelijkheid geboden om mee te leven met de hartslag van de gemeenschappen waarin ze zijn ingebed en waarin ze een rol moeten vervullen.

Anderzijds brengt dit een beweging van democratisering mee. De ouders, de leerkrachten of, in het hoger onderwijs, de ouder dan 18-jarige studenten zullen op hun niveau kunnen deelnemen aan het proces van beslissingen en verantwoordelijkheid. De Autonome Raad is dus wel degelijk één van de belangrijke sluitstenen.

Deze grote zelfstandigheid moet gepaard gaan met grotere financiële zelfstandigheid. Het is dus een decentralisering op alle vlakken. In dit verband begrijp ik u, mijnheer De Backer, en kan ik uw uiteenzetting grotendeels onderschrijven.

De beheersorganen moeten uiteraard democratisch zijn samengesteld. Er moet een billijke waarborg zijn dat alle strekkingen binnen het rijks onderwijs aanwezig zijn. In de Raad, noch in de lokale schoolraden mag een ideologische of een filosofische strekking ontbreken. Dat wordt onmiddellijk duidelijk gemaakt. Ook aan de minderheid zal in de bestuursorganen inspraak worden gegeven.

Het is logisch dat de onderhandelingen voor die Autonome Raad, die op gang zullen komen, mevrouw Aelvoet, zullen worden gevoerd door de partijen die destijds het Schoolpact hebben gesloten, met inbegrip van de vierde partij die er zich achteraf bij heeft aangesloten door mee de protocollen te ondertekenen. Deze partijen maken op het ogenblik ook deel uit van de Vlaamse Raad en indien de Vlaamse Executieve proportioneel wordt samengesteld, zullen zij ook daarin opgenomen worden. Zo wordt inderdaad de meerderheid-minderheidsdiscussie doorbroken. Zij die al dertig jaar de verantwoordelijkheid voor het onderwijs en de schoolvrede dragen, zullen aan de onderhandelingsstafel worden uitgenodigd — ik val hierin mevrouw Herman bij. Ik geloof en hoop dat daar een dialoog kan ontstaan, uitgaande van de bekommerning van de vier partijen om een



ruime mate van consensus te bereiken, opdat de Autonome Raad en het daaropvolgende decreet voor de volgende jaren de rust zouden waarborgen, ook binnen het net dat aan de zorg van de Autonome Raad wordt toevertrouwd. Niets zou slechter zijn dan bij die beweging een soort dialectiek van *politique politicienne* op gang te brengen. Dat zou juist het tegenovergestelde teweegbrengen. Het is ook duidelijk dat een beweging zoals de liberale beweging, die altijd verantwoordelijkheden voor het onderwijs heeft gedragen, altijd behoort heeft tot degenen die zich natuurlijkerwijs de verdedigers van dat onderwijs of de behouders van een deel van de waarden ervan hebben geacht, daaraan op een volwaardige wijze kan deelnemen.

De heer Seeuws heeft een aantal vragen gesteld betreffende de middelen. Ik herhaal wat in de commissie is geantwoord op de vragen gesteld door senator Dehousse. Ter gelegenheid van de transfer van de onderwijsbevoegdheden dienen uiteraard de middelen te volgen.

Dit is essentieel. In dit geval is dat vrij gemakkelijk, gezien de jarenlange opsplitsing van het departement in een Nederlandstalige en een Franstalige sector. Mijs inziens, mijnheer Seeuws, is het verslag verkeerd waar het laat vermoeden dat er een verdeelsleutel moet worden uitgewerkt voor de toewijzing van gebouwen aan de Gemeenschappen en de splitsing van het Gebouwenfonds. Niets is minder waar. De gebouwen en de infrastructuur zijn helemaal geïnventariseerd in een Nederlandstalig en een Franstalig gedeelte. Wanneer de nodige bepalingen zullen worden opgenomen in de financieringswet, zal de overdracht van gebouwen en infrastructuur geen problemen opleveren. De overdracht van gebouwen moet wel samen geschieden met de overdracht van de bevoegdheden van onderwijs aan de Gemeenschappen.

Tenslotte was er de heel precieze vraag van mevrouw Aelvoet vanochtend over de Koninklijke Militaire School. Ook professor Rimanque stelde die vraag onlangs in *De Standaard*. Mijn antwoord op die vraag is tweeledig.

Wij gebruiken het woord «onderwijs» in de betekenis die hieraan gegeven is bij de grondwetsherziening van 1970. In het verslag van senator Van Bogaert over de commissiebesprekingen van die grondwetsherziening wordt de term onderwijs heel duidelijk gedefinieerd. Het verwijst ter zake naar artikel 1 van de Schoolpactwet. In het voorgestelde artikel 17 wordt onderwijs in dezelfde betekenis gebruikt, alleen wordt ook het universitair onderricht hieraan toegevoegd. De Koninklijke Militaire School valt dus niet onder dit artikel.

U heeft ook over de diploma's gesproken, mevrouw Aelvoet. In dezelfde logica werd indertijd het diploma dat werd uitgereikt door de Koninklijke Militaire School niet aanvaard door het departement van Openbaar Ambt als geldig diploma om deel te nemen aan de uitgeschreven examens. Na een wijziging van de wetgeving op de academische graden werd later aan de afgestudeerden van de Koninklijke Militaire School wel toegang verleend tot de examens van Openbaar Ambt. De Gemeenschappen zullen dus zelf moeten beslissen of zij hun wetgeving op de academische graden zullen aanpassen, zodat de examens van Openbaar Ambt ook zullen openstaan voor afgestudeerden van de Koninklijke Militaire School.

Ogenschijnlijk was er op het eerste gezicht inderdaad een ernstig probleem. Toen ik uw vraag eerst hoorde, dacht ook ik aanvankelijk dat men dit probleem vergeten was bij het redigeren van grondwetsartikel 17. Dit hoefde echter niet, want, zoals ik reeds zegde, wordt sinds 1970 de term onderwijs in de wetgeving op beperkende wijze geïnterpreteerd.

**De heer De Bondt.** — Wat doet u dan met de kadetten en met de Hogere Zeevaartschool?

**De heer Van den Bossche,** staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — Hiervoor geldt dezelfde uitleg. Ik zal nog eens herhalen wat het verslag van senator Van Bogaert zegt over onderwijs.

**De heer De Bondt.** — Dat is een commissieverslag uitgebracht in een totaal andere context.

**De heer Van den Bossche,** staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — Mijnheer De Bondt, u beweert dat de senatoren alleen belangrijk zijn en dat de regering de vuilnisbak in kan. Wanneer ik nu het verslag van een senator over de werkzaamheden van de Senaat citeer, gaat u niet akkoord. Dit alom geciteerde en als degelijk bekend staand verslag van oud-senator Van Bogaert omschrijft nochtans uitvoerig wat men onder de term onderwijs in de Grondwet moet begrijpen. Hierover bestond in 1970 unanimité. Noch hier, noch in de Kamer heeft iemand er iets tegen in gebracht.

Volgens dit verslag moet onderwijs worden begrepen in de zin bedoeld in artikel 1 van de Schoolpactwet. Tot op heden heeft iedereen dit aanvaard en is hierin nooit enige wijziging gebracht. Wel wordt nu het universitair onderwijs hieraan toegevoegd, maar dat wordt expliciet vermeld.

Daarmede moet men duidelijk rekening houden. Het betreft dus niet de Koninklijke Militaire School noch de andere scholen die u opsomt. Wat Sabena aangaat, dit is geen officieel initiatief en daarover is een discussie niet eens aan de orde.

De vraag in verband met de Koninklijke Militaire School is of dit onderwijs is dat wordt gevisieerd door het artikel en of het dus van de nationale overheid moet worden overgeheveld naar de Gemeenschappen. Mijn antwoord daarop is zeer duidelijk neen. Het zullen echter wel de Gemeenschappen zijn die er zullen over oordelen of dit diploma verder bepaalde civiel rechtelijke effecten heeft. Dat is een onderscheid dat wij moeten maken in de logica van wat in de Grondwet staat.

Mijnheer de Voorzitter, na tenslotte het korte antwoord aan senator De Bondt meen ik replek te hebben gegeven op de verschillende vragen die werden gesteld. (*Applaus.*)

**M. le Président.** — La parole est à M. Ylieff, ministre.

**M. Ylieff,** ministre de l'Education nationale. — Monsieur le Président, mesdames, messieurs, ainsi que cela a été expliqué très longuement hier et aujourd'hui, l'article 17 de notre charte fondamentale, tel qu'il est proposé par le gouvernement, vise à maintenir la liberté d'enseignement — ce qui n'a soulevé aucune polémique ni en commission ni en séance publique — à assurer l'égalité de traitement entre les écoles, leur personnel, les parents et les élèves, élément nouveau introduit dans notre Constitution. Enfin, ce nouvel article consacre, comme cela a été longuement expliqué et commenté, le droit à l'enseignement.

En réalité, il s'agit de transcrire purement et simplement dans la Constitution les dispositions du Pacte scolaire signé par les trois grandes familles politiques le 20 novembre 1958, et prorogé par le protocole d'accord du 4 avril 1973.

Mes collègues, MM. Dehaene et Van den Bossche, ayant déjà répondu à un certain nombre de questions, je me limiterai donc à aborder quelques grands points, paraphrasant en quelque sorte le rapport des travaux de la commission tout en essayant d'apporter, de manière simple, claire et humble, monsieur Duquesne, un maximum de précisions, sans cynisme et sans le moindre mépris.

Je n'ai, en effet, pas eu le sentiment, monsieur Duquesne, je ne suis pas le seul à le penser, que le gouvernement a fait preuve de désinvolture à l'égard des membres de la commission, à l'occasion de nos travaux qui ont été, par ailleurs, extrêmement intéressants et fructueux.

Aucune attitude négative n'a été observée en commission ou dans le chef du gouvernement.

Par conséquent, ne travestissons pas les faits, ne déformons pas la vérité et ne brossons pas un tableau inexact: les discussions en commissions ont été positives et, je le crois, fécondes.

Elles se sont déroulées à huis clos et si les interprétations peuvent être différentes, la vérité est celle que je viens d'indiquer.

**M. Duquesne.** — Vos propos sont déjà moins modestes !

**M. Ylieff,** ministre de l'Education nationale. — Avant de revenir à la harangue que vous avez prononcée hier, je voudrais, d'abord confirmer à M. Cerexhe que l'accès à l'enseignement est gratuit jusqu'à la fin de l'obligation scolaire.

M. Serge Moureaux a souligné, dans son intervention, que la gratuité totale de l'enseignement était un idéal à atteindre. Je partage ce vœu mais je ne surprendrai personne en ajoutant, d'emblée, qu'il faut tenir compte des réalités, essentiellement budgétaires. C'est pourquoi le gouvernement a repris telles quelles les dispositions du Pacte scolaire de 1958 qui instaurent la gratuité de l'accès à l'enseignement jusqu'à la fin de l'obligation scolaire.

Je tiens dès lors à être très précis et à mettre fin aux inquiétudes qui se sont très légitimement manifestées à cet égard : l'accès à l'enseignement est gratuit pour tous les jeunes soumis à l'obligation scolaire, y compris ceux qui ont plus de 18 ans et qui sont toujours engagés dans une des filières de l'enseignement secondaire, par exemple dans les classes de septième année professionnelle créées depuis peu.

Je voudrais, par ailleurs, rappeler à M. Langendries que le terme « enseignement » figurant dans les articles 17 et 59bis, paragraphe 2, alinéa 2, est à prendre au sens large et comprend également les établissements d'enseignement universitaire et les centres psycho-médico-sociaux, les CPMS. En revanche — la note explicative de l'article 17 le précise — les internats ne sont pas considérés, comme en 1958 et comme cela a été confirmé en 1973, en tant qu'établissements d'enseignement. Toutefois, la loi du 1<sup>er</sup> août 1985 organise la subvention des internats de l'enseignement subventionné, officiel et libre. Il n'entre pas dans les intentions de la majorité actuelle — cela ne figure pas dans l'accord de gouvernement — de remettre en cause la loi du 1<sup>er</sup> août 1985.

Ma réponse est donc précise, complète et de nature à rassurer pleinement les honorables intervenants.

**M. De Bondt.** — Elle est contraire au texte de l'article 17, paragraphe 4.

**M. Ylieff,** ministre de l'Education nationale. — Je le répète, monsieur De Bondt, l'article 17 ne vise que les établissements d'enseignement et non les internats qui sont subsidiés conformément à la loi du 1<sup>er</sup> août 1985. Il n'entre pas dans les intentions du gouvernement de remettre en cause la subvention de ces internats.

Les écoles organisées par les pouvoirs publics permettent, monsieur Langendries, jusqu'à la fin de l'obligation scolaire, le choix...

**M. S. Moureaux.** — Les écoles offrent le choix.

**M. Ylieff,** ministre de l'Education nationale. — Précisément. Durant nos travaux que j'ai qualifiés d'intéressants et de féconds, « permettre » a été remplacé par « offrir ».

Il existe donc, je le répète, une obligation pour toutes les écoles officielles d'offrir jusqu'à la fin de l'obligation scolaire le choix entre la morale non confessionnelle et l'une de religions reconnues : catholique, protestante, israélite ou islamique.

Actuellement, ces cours sont obligatoires. Il n'entre pas dans les intentions de l'actuelle majorité de remettre ce principe en cause. Toutefois, ce principe pourra être apprécié par les Communautés dans le cadre de leurs compétences et pouvoirs en la matière. Il se peut, en effet, que l'on soit amené à prendre des dispositions pour faire face à des situations particulières comme celles qui furent décrites longuement hier devant cette assemblée et plus précisément celles qui furent relevées dans un arrêt du Conseil d'Etat en ce qui concerne, notamment, les enfants de témoins de Jéhovah. Mais, d'une manière générale,

je répète qu'il n'entre pas dans les intentions de la majorité de rendre ces cours facultatifs.

En tant que ministre national, je ne puis m'engager au nom des Communautés. Toutefois, comme ministre francophone, je ne vois pas l'intérêt pour la Communauté française, par exemple, à court ou à moyen terme, de rendre les cours philosophiques facultatifs. Pour être complet, je confirme que les commentaires relatifs au nouvel article permettront éventuellement d'envisager un traitement particulier pour les situations telles que celles relevées dans l'arrêt du Conseil d'Etat.

J'aborderai à présent une question qui me semble extrêmement importante et à propos de laquelle une clarification certaine est indispensable. Il s'agit du problème de la neutralité au sujet duquel des nuances ou des sensibilités différentes peuvent s'exprimer, mais je tiens à dire que, pour ma part, et dans l'esprit des travaux et du texte du gouvernement, la neutralité se fonde sur trois critères, et tout d'abord sur l'obligation d'offrir le choix des cours philosophiques, entre le cours de morale non confessionnelle et les cours de religions reconnues.

Le deuxième critère est l'adhésion à la déclaration de neutralité du 8 mai 1963. Dans un but de clarté, ce texte a été joint au rapport de nos travaux.

Le troisième critère porte sur la résolution n° 9 du Pacte scolaire, celle dont il a été longuement question ce matin lors de l'intervention de M. Hasquin et qui concerne l'origine des diplômes des enseignants.

Pour nous, ces trois critères sont cumulatifs et non exclusifs l'un de l'autre. Il s'agit d'ailleurs du texte même de l'article 17 et des commentaires, entre autres en ce qui concerne l'enseignement de l'Etat où la résolution n° 15 restera strictement d'application en attendant que la notion de neutralité ait une autre signification ou évolue différemment. Rien n'est exclu, bien entendu, mais tant qu'à présent, ces trois critères fondent la neutralité que doivent observer les établissements d'enseignement, de l'Etat aujourd'hui, des Communautés demain.

Je pense qu'il est utile, pour les travaux parlementaires, de se référer expressément à la résolution n° 9 du Pacte scolaire qui n'a pas été remise en question en 1973 et que je vais me permettre de relire pour qu'elle figure dans les Annales du Sénat.

« Sont officielles les écoles créées par les pouvoirs publics. Sont réputées neutres les écoles qui respectent toutes les conceptions philosophiques ou religieuses des parents qui leur confient leurs enfants, et dont, au moins trois quarts du personnel enseignant sont porteurs d'un diplôme de l'enseignement officiel et neutre, etc. »

En l'occurrence, toutes choses restant égales, la résolution n° 9 du Pacte scolaire reste de stricte application, comme la résolution n° 15 du Pacte scolaire le reste pour la désignation des enseignants dans l'enseignement, de l'Etat aujourd'hui et des Communautés demain. Cette notion pourrait, certes, évoluer. Mais à l'heure actuelle, je le répète avec force, la notion de neutralité se fonde sur les critères que je viens d'énoncer.

J'ai entendu sur ce sujet les déclarations de M. Hasquin, président du conseil d'administration de l'ULB. Il partage ainsi l'avis d'un certain nombre de membres de cette assemblée mais ce n'est en tous cas pas celui de différentes organisations, notamment de celles qui sont groupées dans un comité de défense de l'enseignement public.

Je prends acte de cette position qui est pour le moins en contradiction avec un certain nombre d'associations et de mouvements qui soutiennent précisément l'Université libre de Bruxelles. Je comprends mieux maintenant la polémique qui a surgi il y a quelques jours avec le président du PRL lorsque celui-ci réclamait, pour l'enseignement des provinces et des communes, une neutralité qui n'est pas celle du Pacte scolaire, pourtant approuvé par les libéraux tant en 1958 qu'en 1973.

Je rappelle par ailleurs et pour autant que ce soit nécessaire, que la liberté d'enseignement n'est en aucune manière remise en cause. Elle est, au contraire, réaffirmée, bien entendu dans la mesure — c'est un point extrêmement important que les travaux de la commission ont permis de dégager — où cette

liberté d'enseignement n'est pas contraire aux droits fondamentaux qui régissent notre pays, et qui fondent notre démocratie.

A cet égard, je voudrais renvoyer à la page 54 du rapport, où le ministre des Réformes institutionnelles a déclaré: «Il est évident que le droit à l'enseignement, ainsi que tout ce qui s'y rapporte, doit être considéré dans le contexte général des libertés et des droits fondamentaux et que ces éléments se complètent réciproquement. Cela signifie que la liberté d'enseignement ne peut jamais être utilisée pour organiser un mode d'enseignement déterminé qui serait tout à fait contraire aux droits et libertés inscrits dans notre Constitution et confirmés par la Convention européenne des droits de l'homme.» Cela aussi devait être réaffirmé.

Après avoir répondu à MM. Cerexhe, Langendries et Boël au sujet des internats, à M. Moureaux en ce qui concerne la neutralité d'enseignement et aussi à M. Hasquin, je voudrais rassurer M. Poullert qui s'inquiétait des conséquences éventuelles de la réforme proposée sur la législation linguistique concernant l'enseignement.

Cette crainte n'est pas fondée car la libre circulation des élèves et des étudiants reste garantie dans le respect bien entendu de la législation linguistique concernant l'enseignement. Les Communautés pourront modifier cette législation de 1963 sur l'emploi des langues dans l'enseignement, mais uniquement dans le cadre de leurs pouvoirs et compétences, comme c'est d'ailleurs déjà le cas. Il n'y a donc pas de changement par rapport à la situation présente.

En conclusion, je voudrais souligner que toutes ces questions d'enseignement ne sont et ne doivent pas rester figées.

Dans la première partie, très intéressante, de son intervention, M. Hasquin a résumé l'histoire scolaire de notre pays. Je voudrais, pour ma part, rappeler que dans les années qui ont précédé 1914, lors du grand débat au sujet de l'enseignement primaire obligatoire, des courants politiques et de pensée se sont opposés à ce caractère obligatoire. Vous connaissez cette phrase classique d'un grand homme d'Etat belge, Charles Woeste: «L'enseignement obligatoire constitue une atteinte à la liberté du père de famille puisqu'il empêche les enfants de travailler et de subvenir ainsi aux besoins de la famille.» Voyez combien les esprits et les mentalités peuvent évoluer en un peu plus d'un demi-siècle!

Les propos de M. Duquesne m'ont inquiété, mais cette inquiétude a très rapidement fait place à l'amusement, tant il est vrai que ce qui est excessif est insignifiant, mais peut aussi être drôle. M. Duquesne nous a, en effet, ramenés environ deux ans en arrière. Il se souvient certainement qu'à cette époque, l'enseignement était réglé à coups d'arrêtés royaux de pouvoirs spéciaux. Les deux ministres de l'Education nationale — pour reprendre les termes utilisés alors — «se disputaient comme des chiffonniers» au sujet des chiffres relatifs à la population scolaire. Les rues de Bruxelles étaient envahies par des manifestants de tous les réseaux qui se soulevaient contre la politique des ministres de l'époque.

Aujourd'hui, monsieur Duquesne, les deux ministres règlent-ils les problèmes d'enseignement par des arrêtés de pouvoirs spéciaux?

N'ont-ils pas repris la concertation, malheureusement interrompue par d'autres? Des dizaines de milliers de manifestants parcourent-ils les rues de Bruxelles? Les écoles se soulèvent-elles contre la politique gouvernementale en matière d'enseignement? Les ministres de l'Education nationale offrent-ils le spectacle de leur division à propos de querelles sordides concernant le nombre d'élèves? Absolument pas! Vous n'avez rien entendu ni vu de tout cela. En vous écoutant, j'avais vraiment l'impression de revoir une bande d'actualités, datant d'il y a plusieurs mois lorsque vous étiez précisément le responsable de l'Education nationale francophone.

Vous avez ensuite dressé l'inventaire de toutes les mesures que les ministres de l'Education nationale doivent prendre. En fait, c'est vous qui auriez dû les prendre et un travail important nous attend. Il y a du pain sur la planche, si nous voulons

rassurer la communauté éducative, rendre espoir aux élèves et aux parents et confiance aux enseignants.

Je ne m'étendrai pas plus longuement mais, en l'occurrence, je rappellerai que les conseillers ne sont pas les payeurs, monsieur Duquesne. Vous avez parlé de nouvelle pauvreté et de programme «indigent» en ce qui concerne l'enseignement. Vous êtes apparu comme un nouveau riche, dispensant de bons conseils en matière d'enseignement, mais à l'intention de vos successeurs. Pourquoi ne vous êtes-vous pas appliqué d'abord à vous-même les bons conseils que vous voulez me donner maintenant? Comme le rappelait M. Moureaux, il y a à peine 37 jours, vous étiez encore à la barre. Il est vrai que les propos dépassent parfois la pensée et que les écrits — puisque vous lisiez un texte — ne reflètent pas toujours ce qu'on veut dire. Mais je trouve — je le dis sans passion aucune et de façon très objective — que vos propos n'étaient pas de circonstance et manquaient de mesure. (*Applaudissements.*)

M. le Président. — La parole est à M. Duquesne.

M. Duquesne. — Monsieur le Président, je souhaite répondre à la dernière intervention de M. Ylieff, de manière à ne pas donner le plaisir à M. Serge Moureaux d'intervenir pour le passé immédiat concernant la gestion du département de l'Education nationale, dont j'assumais encore la responsabilité jusqu'il y a quelques jours. Toutefois, pour satisfaire à la tradition que, bien que jeune parlementaire je n'ignore pas, je me contenterai de dire à M. Ylieff que j'ai connu dans ce département des jours très paisibles lors de mes contacts avec l'ensemble de la communauté éducative. Les seules perturbations se sont déroulées au Parlement lorsque j'avais le plaisir de vous rencontrer, monsieur le ministre.

Pour ce qui est de la politique et de ses développements, je répondrai dans quelques semaines; vous aurez alors été confronté aux dures réalités de l'exercice du pouvoir. Le délai de «viduité» sera expiré. J'aurai alors la possibilité de m'exprimer et, d'après ce que j'ai entendu déjà, je pense que j'aurai de nombreuses raisons d'intervenir.

Cela dit, j'aborde le problème général de l'enseignement. Cette matière a échappé jusqu'à présent aux débats politiques étroits et partisans, parce que l'enseignement concerne la formation des jeunes dans toute leur dimension culturelle, dans leur dimension politique, au sens le plus noble du terme. L'enseignement consiste aussi en la formation de citoyens informés, exerçant leur esprit critique, sans oublier leur formation professionnelle.

Dans ce pays, un consensus a toujours existé en la matière. Pour certains il s'agit d'une conviction profonde; pour d'autres, d'un souci de réalisme, du souhait de préserver la paix scolaire qui est un bien extraordinairement précieux, compte tenu de ce que nous avons connu jadis. Enfin, d'autres, une minorité, agissent un peu par hypocrisie, pour ne pas remettre en question ce consensus, ce qui les marginaliserait par rapport aux souhaits de l'ensemble de nos concitoyens.

Je remercie les ministres des réponses apportées. Je regrette que M. Ylieff n'ait pas poussé la modestie, à laquelle il faisait allusion au début de son intervention, jusqu'à être plus ouvert aux préoccupations exprimées en matière de neutralité.

Je souhaite, une dernière fois avant les votes, répéter la position de mon groupe. Ce que vous dites de la neutralité de l'enseignement de la Communauté me rassure, puisque vous voulez la neutralité de cet enseignement sur les plans philosophique et religieux. Vous allez même plus loin — je puis dire vous faites mieux — dans la mesure où vous proclamez également la neutralité sur le plan idéologique.

Par contre, en ce qui concerne l'enseignement provincial et communal — parce que la préoccupation des parents ne se situe pas au niveau des garanties formelles, mais bien dans la réalité — nous sommes inquiets. En effet, jusqu'à présent régnait dans ces écoles une ambiance permettant le respect des convictions profondes des parents sur les plans philosophique et religieux. L'attitude des enseignants y est empreinte de réserve. De plus, la possibilité y est offerte de choisir entre un cours de religion



ou de morale non confessionnelle. Ce choix doit obligatoirement être prévu.

Vous dites très clairement que, sous cet angle, la neutralité de l'école provinciale ou communale ne sera plus obligatoire demain. Cela signifie que ces écoles pourront être engagées sur les plans idéologique, religieux ou philosophique. Bien entendu, si ce choix est fait, la logique sera de modifier la législation actuelle. Il serait inimaginable qu'une école communale qui ferait le choix d'un engagement laïque, par exemple, continue à organiser obligatoirement un cours de religion.

Ce que nous souhaitons, c'est que l'ensemble de l'enseignement officiel, qu'il s'agisse de l'enseignement de la Communauté ou encore de l'enseignement provincial et communal, conserve ce caractère de neutralité au triple point de vue que vous avez évoqué.

**M. Collignon.** — Il n'est pas neutre pour le moment !

**M. Ylief, ministre de l'Education nationale.** — Il s'agit d'un débat important et je me demande à quel endroit du texte constitutionnel vous percevez qu'une école communale pourrait ne plus devoir offrir le choix des cours philosophiques. Toutes les écoles, aussi bien communales que provinciales, sont tenues d'offrir le choix des cours philosophiques. C'est cela la vérité.

**M. Duquesne.** — Il doit y avoir une incohérence dans vos textes, monsieur le ministre. Comment une école communale pourrait-elle faire le choix d'un engagement confessionnel, puisque la neutralité ne s'impose pas à elle, tout en continuant à offrir un cours de morale non confessionnelle ?

**M. Ylief, ministre de l'Education nationale.** — Vous avez été ministre de l'Education nationale, monsieur Duquesne, et vous êtes l'élu d'une province où la plupart des communes dispensent un enseignement de caractère confessionnel parce que les trois quarts de leurs enseignants sortent d'écoles confessionnelles.

**M. Duquesne.** — J'ai volontairement fait abstraction du critère formel du nombre de professeurs. Je me mets ici à la place des parents qui souhaitent trouver dans une école communale des professeurs qui, par une attitude de réserve, sont respectueux des convictions de chacun sur les plans idéologique, philosophique et religieux. Ces parents souhaitent pouvoir choisir, dans l'horaire de l'établissement, un cours de religion et un cours de morale non confessionnelle.

Le critère formel de la qualité du corps professoral issu de l'enseignement officiel et neutre a été conçu, à l'époque, comme une garantie supplémentaire de fait, de manière que soit respecté, dans les écoles communales et provinciales, cet esprit de neutralité sur les plans philosophique et religieux.

Lorsque je suis vos explications, monsieur Ylief, vous qui êtes actuellement ministre de l'Education nationale, je constate que demain, dans une école communale, on pourra faire le choix d'un engagement soit philosophique, soit religieux. La conséquence de ce choix sera, bien entendu, la modification de la législation actuelle qui rend obligatoire un cours de religion et un cours de morale non confessionnelle.

**M. Ylief, ministre de l'Education nationale.** — Non, monsieur Duquesne. Il n'est pas étonnant que vous ayez eu des problèmes avec les enseignants !

**M. S. Moureaux.** — Une école dont six enseignants sur six sortent de l'enseignement catholique ne peut prétendre être une école neutre !

**M. Duquesne.** — C'est à ce niveau, monsieur Moureaux, que se situe toute la contradiction entre nos positions. Nous envisageons une école respectueuse des parents.

**M. S. Moureaux.** — Vous adoptez une position qui n'a jamais été celle du Parti libéral et, dès lors, je ne comprends pas ce que vous êtes en train d'expliquer.

**M. Duquesne.** — Nous voulons que dans toutes les écoles communales et provinciales, qui sont des écoles publiques, le libre choix des parents soit respecté. Nous souhaitons également disposer de la garantie absolue que dans tous ces établissements, on continue obligatoirement à organiser demain un cours de religion et un cours de morale non confessionnelle.

**M. Moens.** — Vous faites abstraction de la loi.

**M. Ylief, ministre de l'Education nationale.** — Demain, ce sera la Constitution !

**M. S. Moureaux.** — Cela est prévu dans le texte.

**M. Duquesne.** — J'ai lu le texte, monsieur Moureaux.

De deux choses l'une, monsieur le ministre : soit vous pouvez m'assurer que, demain, le texte constitutionnel que vous proposez imposera, quoi qu'il arrive sur le plan des Communautés, d'organiser obligatoirement dans toutes les écoles communales et provinciales un cours de religion et un cours de morale...

**M. Ylief, ministre de l'Education nationale.** — Oui.

**M. Duquesne.** — Pourquoi, dans ce cas n'y aura-t-il pas neutralité de ces écoles ?

**M. Ylief, ministre de l'Education nationale.** — Parce que la neutralité se fonde sur trois critères :

1° L'obligation pour les pouvoirs publics d'offrir le choix entre l'enseignement d'une des religions reconnues et celui de la morale non confessionnelle.

2° L'adhésion de la déclaration de neutralité du 8 mai 1963.

3° L'origine des diplômes.

Telle est la situation actuelle.

**M. Duquesne.** — Monsieur le ministre, comment l'école qui fera le choix d'un engagement philosophique ou religieux pourra-t-elle adhérer à la déclaration de neutralité ?

**M. Collignon.** — L'école ne fait pas le choix. Celui-ci est déterminé par la qualité des enseignants.

**M. Duquesne.** — Pour vous, une école neutre est une école dont trois quarts des professeurs sont issus de l'enseignement officiel et neutre, ceci de manière provisoire, le ministre de l'Education nationale ayant indiqué que ce critère pourrait évoluer.

**M. Ylief, ministre de l'Education nationale.** — Oui, mais aussi qu'il y ait possibilité de choisir entre un cours de religion et un cours de morale.

**M. Duquesne.** — Pourquoi, monsieur le ministre, ne voulez-vous pas admettre qu'une école neutre, du point de vue du respect des convictions des parents, c'est l'école qui offre nécessairement l'organisation de cours de religion et de morale ?

**M. S. Moureaux.** — Vous modifiez la notion de libre choix !

**M. Duquesne.** — Mais non, monsieur Moureaux.

**M. S. Moureaux.** — A partir du moment où une école ne respecte pas la résolution numéro 9, elle ne peut pas prétendre assurer le libre choix pour les parents qui souhaitent un enseignement neutre et ceux-ci demandent donc à la Communauté d'organiser une école qui assure cette neutralité. C'est cela le principe du libre choix, monsieur Duquesne.

**M. Duquesne.** — Je crains, malheureusement, que nous ne puissions pas nous mettre d'accord.

**M. S. Moureaux.** — Je ne comprends pas que vous ayez pu être ministre de l'Education nationale !

**Mme Delruelle-Ghobert.** — Heureusement que ce n'est pas vous qui choisissez les ministres !

**M. S. Moureaux.** — Vous avez dirigé un département sans comprendre les lignes essentielles du Pacte scolaire !

**M. Duquesne.** — Je parle de l'avenir. Je prétends qu'il y a là une contradiction dans vos institutions. Il est logique que demain, une école communale, quel que soit le nombre d'enseignants issus de l'un ou de l'autre réseau, puisse décider de ne pas organiser un cours de religion et de morale dans la mesure où elle choisirait un engagement sur le plan philosophique.

**M. Collignon.** — Ce n'est pas possible. Nous ne modifions pas la loi.

**M. le Président.** — Veuillez conclure, je vous prie, monsieur Duquesne.

**M. Duquesne.** — Je crains, monsieur le Président, que nous ne soyons engagés dans un dialogue de sourds.

**M. S. Moureaux.** — C'est l'évidence même. Pour être sourd, vous êtes sourd !

**M. Duquesne.** — Je répète, une dernière fois, le raisonnement.

**M. Collignon.** — Ah non, je vous en prie !

**M. Duquesne.** — Nous sommes en présence d'une règle figée dont le ministre a dit lui-même qu'elle devrait évoluer. Ce matin, M. Hasquin a rappelé qu'un certain nombre de diplômés de l'ULB sont issus de l'enseignement libre catholique et que, donc, ce n'est pas l'appartenance à l'enseignement officiel et neutre qui est la garantie pour les parents de l'attitude du professeur devant sa classe et du respect des convictions des élèves.

Pour nous, l'essentiel consiste dans la garantie, indépendamment de la composition du corps professoral, qu'une école provinciale ou communale sera toujours à l'abri de tout engagement unilatéral sur les plans idéologique, philosophique ou religieux. Je dis bien : quelle que soit la composition du corps professoral, mais cela, vous ne voulez pas l'admettre alors que vous répétez à cette tribune que ce critère auquel vous vous attachez avec force aujourd'hui est une notion évolutive et que, demain, la Communauté pourra faire évoluer cette définition.

**M. Ylief, ministre de l'Education nationale.** — Je ne suis pas conservateur, moi !

**M. Duquesne.** — Il eût été beaucoup plus clair et plus simple que vous acceptiez de dire, comme nous allons le faire dans nos amendements, que tout l'enseignement communal et provincial sera toujours respectueux de toutes les convictions idéologiques, philosophiques et religieuses des parents et ne sera jamais engagé ni idéologiquement, ni philosophiquement, ni religieusement. Quel que soit le texte réglementaire auquel vous faites allusion, monsieur le ministre, c'est là la définition de la neutralité, du moins pour les parents. (*Applaudissements.*)

**M. le Président.** — La parole est à M. Hasquin.

**M. Hasquin.** — Monsieur le Président, si je ne fais pas l'objet d'interruptions intempestives, cinq minutes suffiront à mon intervention. Je demande donc à chacun de reprendre son calme.

Que me suis-je efforcé de montrer ce matin ? Que le critère technique des deux tiers, devenu par la suite les trois quarts, qui figure dans le Pacte scolaire pour définir l'école de l'Etat en tant qu'école neutre était loin d'être le seul pour apprécier la neutralité. Le ministre lui-même l'a d'ailleurs rappelé en faisant valoir que trois éléments étaient susceptibles de composer cette neutralité.

Au fil du temps, qu'a-t-on constaté ? Que, pour des raisons sociologiques — la société évolue —, on a établi progressive-

ment une distinction, pour ce qui est de désigner une école, entre « l'origine du diplôme des membres du personnel et celle du caractère d'un établissement ». On part donc du principe que ce sont deux choses différentes.

D'où naissent nos inquiétudes ? Personnellement, j'ai repris le rapport qui précise — je cite M. le ministre de l'Education nationale — : « Les autres pouvoirs organisateurs que la Communauté, qu'ils soient publics ou privés, peuvent opter pour un caractère déterminé (confessionnel ou non confessionnel) ou même n'opter pour aucun des deux caractères précités. » Qu'entend-on par école confessionnelle ou non confessionnelle ? Vous comprendrez pourquoi nous sommes inquiets.

J'ai cité ce matin partiellement, mais je vais vous en donner une lecture plus complète, une réponse faite dans cet hémicycle par le ministre Bertouille, à M. Deworme, alors sénateur et actuel secrétaire d'Etat. Je vous donne lecture du paragraphe dans sa totalité : « Il ne faut pas confondre deux notions bien distinctes : celle de l'origine du diplôme des membres du personnel et celle du caractère d'un établissement. Il se peut très bien qu'une école libre confessionnelle n'ait pas les trois quarts de son personnel issus de l'enseignement confessionnel ; elle est cependant confessionnelle si elle a été reconnue comme telle par le culte catholique. » Cela fait d'ailleurs partie d'un accord au sein de la Commission du Pacte scolaire, en 1980, avant que les ministres libéraux ne soient aux affaires, c'est-à-dire à partir de la fin de 1981.

« Inversement, une école libre, dont les trois quarts des membres du personnel seraient issus de l'enseignement confessionnel, pourrait très bien ne pas être confessionnelle, dispenser un cours de morale et un enseignement non confessionnel. »

Vous voyez que l'on fait très nettement la distinction entre le caractère d'une école et le recrutement de ses diplômés.

Par conséquent, il me paraît que c'est jouer sur les mots, c'est trahir l'évolution à laquelle on a assisté depuis plus d'un quart de siècle, que de vouloir s'en tenir *stricto sensu* à la résolution numéro 9 du Pacte scolaire. Nous n'avons rien dit d'autre.

Ce qui nous inquiète, surtout quand on voit la définition évolutive de ce que peut être une école confessionnelle, un pouvoir public pouvant organiser un enseignement confessionnel — je le dis en tant qu'historien, et le ministre Ylief ne pourra pas me démentir sur ce point —, c'est que nous assistons à un retour en arrière. En effet, dans ces conditions, qu'est-ce qui empêchera un pouvoir communal, comme l'autorisait la loi de 1842, comme l'a de nouveau autorisé la loi de 1884 qui annulait celle de 1879, comme l'autorisait encore la loi de 1895, de ne pas organiser un enseignement public, mais d'adopter une école confessionnelle ?

C'est possible, c'est contre cela, personnellement, que je m'insurge, comme un certain nombre d'amis, parce que c'est fondamentalement contraire à l'évolution historique, au combat politique qui a été mené dans notre pays, notamment au nom de la laïcité de l'Etat véritablement entendue dans le sens neutre du terme, à savoir que l'enseignement dispensé aux frais de la collectivité ne peut pas avoir d'engagement religieux, philosophique ou politique. D'où la notion de neutralité qui me paraissait admirablement décrite dans la résolution de 1963.

Dès lors, nous sommes plusieurs à dire « Attention ! Nous retournons en arrière ! ».

Je suis pétri d'histoire. Excusez ce défaut, mais je me pique d'avoir beaucoup étudié ces questions. Je suis convaincu que nous connaissons ultérieurement des combats incessants et qu'à tout moment, si pas dans l'immédiat, du moins dans quelques années, des partis, des groupements religieux ou philosophiques accapareront les leviers de commandes et essaieront d'insuffler un engagement politique ou philosophique dans l'enseignement organisé tant par les communes que par les provinces.

Je suis convaincu que la plupart d'entre vous sont d'accord sur cette vision de la nécessaire neutralité de l'enseignement. C'est pourquoi je vous demande de réfléchir et de ne pas vous accrocher uniquement à la définition de 1959. Une évolution s'est produite. Il faut vivre avec son temps et se prémunir contre les aventures et les dérapages. C'est le message que j'ai tenté de

délivrer ce matin et que j'essaie, comme d'autres, de faire passer cet après-midi.

**M. Ylief, ministre de l'Education nationale.** — Donc, pour vous, l'origine des diplômes ne doit pas être prédominante en ce qui concerne l'enseignement provincial et communal?

**M. Hasquin.** — Pas nécessairement pour définir la neutralité.

**M. Ylief, ministre de l'Education nationale.** — Bien. Mais vous souhaitez que l'enseignement des provinces et des communes soit neutre.

**M. Hasquin.** — Oui.

**M. Ylief, ministre de l'Education nationale.** — L'enseignement de l'Etat — et demain de la Communauté — est neutre. Vous ne remettez pas cela en cause?

**M. Hasquin.** — Je ne reviens pas sur cette notion.

**M. Ylief, ministre de l'Education nationale.** — Considérez-vous dès lors que l'enseignement de l'Etat, demain l'enseignement de la Communauté, doit recruter prioritairement des titulaires d'un diplôme de l'enseignement officiel?

**M. Hasquin.** — Je n'ai pas remis cela en cause.

**M. Ylief, ministre de l'Education nationale.** — Donc, ce que vous ne voulez pas pour les provinces et les communes, vous le voulez pour l'Etat et la Communauté?

**M. Hasquin.** — Non, monsieur le ministre de l'Education nationale. Il eût été difficile, en 1959, d'imposer aux communes et aux provinces la règle applicable pour l'Etat, et ce pour des raisons techniques que vous connaissez. Vous-même, d'ailleurs, vous avez récemment déposé une proposition de loi relative à la définition de l'enseignement officiel. Vous émettez spontanément certaines réserves en vous rendant bien compte que cette règle de critère de diplômes n'est pas applicable immédiatement et qu'il faut des mesures transitoires.

**M. Ylief, ministre de l'Education nationale.** — Mais j'y reste attaché.

**M. Hasquin.** — Ce qui me paraît important, c'est l'ambiance qui règne dans une école et le comportement des enseignants. Il est capital que les parents aient confiance dans les écoles et dans les enseignants auxquels ils confient leurs enfants, quelle que soit l'origine du diplôme des enseignants. Vous essayez de me mettre en porte-à-faux avec certaines ...

**M. Ylief, ministre de l'Education nationale.** — .... associations laïques qui vous soutiennent.

**M. Hasquin.** — Je connais mes classiques, monsieur le ministre. S'exprimant sur ce point, la Ligue de l'Enseignement dit: «La Ligue espère que la Belgique est un Etat laïc, c'est-à-dire une société où aucun pouvoir public ne peut s'identifier à un courant religieux, philosophique, idéologique, social, politique, quel qu'il soit.» Nous ne demandons rien d'autre, monsieur le ministre.

**M. Ylief, ministre de l'Education nationale.** — La Ligue de l'Enseignement renvoie aussi à la résolution numéro 9 du Pacte scolaire.

**M. Hasquin.** — Qu'en est-il de la neutralité de l'Etat, monsieur le ministre, et du CEDEP qui demande aussi un rapprochement des situations? J'ai à ce sujet un certain nombre de textes sous les yeux dont j'épargnerai la lecture aux membres de cette assemblée.

Je crains simplement que par des mesures peut-être hâtives, par des textes peut-être insuffisamment pensés, on ne mette le

doigt dans un engrenage susceptible de nous conduire à des situations inextricables qui rappelleraient fort malheureusement les guerres scolaires et toutes les querelles qui ont émaillé la vie politique de notre pays.

**De Voorzitter.** — Het woord is aan de heer Swaelen.

**De heer Swaelen.** — Sta mij toe u even te onderbreken, mijnheer Hasquin. Het is inderdaad de bedoeling de waarborgen van het Schoolpact over te nemen in de Grondwet. Dit is een merkwaardige prestatie. Het is echter niet de bedoeling van deze grondwetsherziening gebruik te maken om te onderhandelen over een nieuw Schoolpact. Dat is een misverstand. U kan zich niet baseren op enige overeenstemming met het bestaande Schoolpact om te beweren dat de neutraliteit van het gemeentelijk en provinciaal onderwijs verplicht zou zijn. Dit is misschien wenselijk volgens sommigen, maar het wordt niet bepaald in het Schoolpact. Dit is ook de reden waarom de meeste leden van deze vergadering zich niet zullen kunnen aansluiten bij uw voorstel dat verder gaat dan wat in het Schoolpact is overeengekomen.

**M. Hasquin.** — Quand on fait partie du CVP, on n'a aucun intérêt à plaider en faveur de la neutralité de l'enseignement communal et provincial. Lorsque l'on connaît la situation politique en Flandre, cela paraît évident. (*Applaudissements*).

**M. S. Moureaux.** — Vous dynamitez la notion de libre choix.

**De Voorzitter.** — Het woord is aan de heer Dierickx.

**De heer Dierickx.** — Mijnheer de Voorzitter, wij verdedigen geen belangen. Wij verdedigen principes. Daarom worden wij niet onmiddellijk begrepen. Zij die niet kunnen overtuigen, kunnen ten minste voorspellen. Wij kunnen de collega's niet overtuigen van de idee dat deze grondwetsherziening ondoordacht is, maar wij kunnen wel voorspellen dat wij met deze grondwetsherziening niet uit de miserie geraken. Het minste dat wij hadden kunnen verwachten — de Eerste minister heeft dat trouwens herhaaldelijk gezegd of geïnsinueerd — is dat wij met deze grondwetsherziening van onze communautaire twisten bevrijd zouden worden. Dat is echter niet het geval.

In deze grondwetsherziening werden heel wat slordigheden begaan, echte slordigheden en schuldige nalatigheden. Er werd zelfs moedwillig conflictstof en springstof in het systeem opgenomen om binnenkort te kunnen zeggen dat het systeem niet deugt en wij de hele zaak maar moeten laten ontploffen.

Staatssecretaris Van den Bossche heeft daarstraks verklaard dat het evident is dat de Schoolpactwet niet zal worden veranderd. Ik begrijp niet goed hoe een nationaal staatssecretaris van een federale Staat in wording kan beweren dat de deelstaten van hun bevoegdheid geen gebruik zullen maken om deze wet te wijzigen.

**De heer Van den Bossche, staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes.** — Mijnheer Dierickx, u moet mij juist citeren. Ik heb verklaard dat heden in Vlaanderen niet de bedoeling bestaat — en collega Ylief heeft dat bevestigd voor het Franstalig landsdeel —, om de Schoolpactwet te wijzigen. Ik heb met evenveel duidelijkheid gezegd dat de Schoolpactwet vandaag en morgen door de Gemeenschappen met een eenvoudige meerderheid kan worden gewijzigd.

U moet mijn woorden niet zo schikken dat het u beter uitkomt om ze tegen mij uit te spelen. U, die iedereen zo graag de moraal predikt, zou er beter aan doen een spiegel te kopen, erin te kijken en tenminste dergelijke praktijken niet toe te passen.

**De heer Dierickx.** — Dat is precies het antwoord dat ik wou horen, mijnheer de minister.

**De heer Van den Bossche, staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes.** — Dan mag u mij wel bedanken!



**De heer Dierickx.** — De leden van de fractie, waartoe de heer Poulet behoort, wou ik nog vragen of zij de indruk hebben dat op de vragen die de heer Poulet heeft gesteld, werd geantwoord. Op zijn vraag over de keuzevrijheid in het Brusselse wat de taalwetgeving betreft, heeft minister Ylieff geantwoord. Hij antwoordde echter niet op zijn vraag over het inschrijvingsgeld. Daarom wil ik deze vraag opnieuw stellen.

Wat gebeurt er wanneer een Waalse universiteit voor een Vlaamse student een inschrijvingsgeld bepaalt dat hoger zou liggen dan het inschrijvingsgeld voor een Waalse student? Wat gebeurt er wanneer een universiteit in Wallonië na verloop van 10 jaar zou beslissen dat een Vlaamse student die wil studeren in Luik, Namen of Louvain-la-Neuve, een hoger inschrijvingsgeld moet betalen dan een Waalse student? Is dit mogelijk of is dit door dit systeem verboden? Kan het Arbitragehof daartegen optreden?

**De heer Van den Bossche,** staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — Artikel 6 van de Grondwet bestaat nog altijd. Vraag toch niet steeds naar de gekende weg!

**De heer Dierickx.** — Goed, dan herhaal ik nu de vraag die ik daarstraks in de wandelgangen heb gesteld. Wat gebeurt er wanneer een universiteit in verband met de studietoelagen een onderscheid maakt tussen een Nederlandstalige en een Franstalige student?

**De heer Van den Bossche,** staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — De universiteit keert geen studietoelagen uit. Ik vermoed dat uw vraag betrekking heeft op hetgeen zal gebeuren wanneer een gemeenschap andere studietoelagen toekent aan de leden van zijn eigen gemeenschap dan aan de leden van de andere gemeenschap. Ik moet u hetzelfde antwoord geven. Artikel 6 van de Grondwet blijft bestaan en is onderworpen aan het toezicht van het Arbitragehof. Het Europees Hof — dat werd trouwens ook reeds verduidelijkt in de commissie — staat hier volkomen buiten. Het gaat hier niet om betwistingen tussen nationaliteiten die zouden kunnen worden gediscrimineerd binnen Europa.

**De heer Dierickx.** — Ik vind dit een zeer duidelijk antwoord en ik ben het ermee eens. Ook de juridische dienst van de Europese Gemeenschap bevestigt grosso modo deze thesis.

Om te eindigen druk ik nog mijn verwondering uit over de verontwaardiging die geuit werd naar aanleiding van de voorspelling van de heer Duquesne dat er betwisting zou kunnen ontstaan bij het tellen van de leerlingen in het Vlaamse en in het Waalse landsgedeelte. Minister Ylieff ontkende dat er in dat verband moeilijkheden zouden rijzen. Wij verrichten hier echter grondwetgevend werk zodat wij niet alleen mogen denken aan het onmogelijke, maar ook aan het minder waarschijnlijke. Het is inderdaad niet denkbeeldig dat men met cijfergegevens niet met de grootste openhartigheid te werk gaat. Heeft men daaraan gedacht?

Mijnheer de Voorzitter, ik vrees dat er in dit systeem heel wat problemen verborgen zitten en dat wij er met deze grondwetsherziening niet uitgeraken. Ik vrees ook dat zal gebeuren wat sommigen wensen, namelijk dat wij in een zeer nabije toekomst een nieuwe herziening van de Grondwet zullen hebben die de democratie nog meer in het gedrang zal brengen en de solidariteit tussen de mensen die leven in dit land nog meer zal te niet doen. (*Applaus.*)

**De Voorzitter.** — Het woord is aan mevrouw Aelvoet.

**Mevrouw Aelvoet.** — Mijnheer de Voorzitter, ik wil even op drie punten de aandacht vestigen.

Ten eerste, in verband met de betrokkenheid van alle politieke krachten bij een herziening van het Schoolpact, herinner ik mij zeer goed — de leden die hier toen aanwezig waren kunnen dat beamen — dat de geest van de verklaring die de Eerste minister aflegde wel degelijk was iedereen hierbij te betrekken. Ik betreur dat men een toezegging achteraf op die manier negeert. Het is

niet de eerste keer dat het gebeurt, maar steeds minder kan men als eerlijk gemotiveerd parlamentslid nog waarde hechten aan toezeggingen die door ministers worden gedaan, wat ik ten zeerste betreur.

**De heer Van den Bossche,** staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — Mevrouw Aelvoet, ik heb opgezocht wat de Eerste minister toen heeft gezegd. Uw citaat is juist, maar vier alinea's verder zegt dezelfde Eerste minister: «Ik geloof dat de zaken op die manier klaar zijn en dat er een ruime en oprechte opening wordt gemaakt, niet alleen naar de medeondertekenaars van het Pact van 1958, maar ook naar alle politieke partijen, die sedertdien het Schoolpact hebben aanvaard. Ik geloof dat dit de enige weg is om tot een positieve bespreking van en tot een herziening van dit heel belangrijk grondwetsartikel te komen.»

Ik wijs er dus op dat vier alinea's verder dan uw citaat door de Eerste minister wordt verklaard dat de vier traditionele families dienen betrokken te worden bij de herziening. Er is dus een nuance en de intellectuele eerlijkheid gebiedt mij hiervan akte te laten nemen, vandaar mijn antwoord.

**Mevrouw Aelvoet.** — Ik wil alleen de aandacht erop vestigen dat de zinsnede «het Schoolpact hebben aanvaard» een verschillende inhoud kan hebben.

**De heer Van den Bossche,** staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — Integendeel, de inhoud is zeer duidelijk. Het gaat om een bepaalde voorwaarde waaraan diende te worden voldaan om beschouwd te worden als medeondertekenaar van het Schoolpact en de Volksunie voldoet daaraan.

**Mevrouw Aelvoet.** — Ik heb op geen enkel ogenblik de indruk willen wekken dat wij het Schoolpact mede zouden hebben ondertekend. Indien ik mij de geest van de toespraak van de Eerste minister goed herinner, dan werd wel degelijk bedoeld alle politieke krachten, ook de nieuwkomers. Immers, het spreekt vanzelf dat onze partij niet zomaar alle beginselen die dertig jaar geleden werden vastgelegd, zou onderschrijven.

**De heer Van den Bossche,** staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — Aangezien de Eerste minister vanochtend in een nogal slecht daglicht werd geplaatst door het voor te stellen alsof hij indertijd toezeggingen zou hebben gedaan, wil ik erop wijzen dat uit het geheel van zijn antwoord niet blijkt dat hij zich heeft geëngageerd tot een processtuk waarbij meer concreet ook uw partij zeker zou worden uitgenodigd. Ik wilde dit in alle duidelijkheid naar voren brengen omdat het niet opgaat iemand direct of indirect van woordbreuk te beschuldigen. Ikzelf was hier toen niet aanwezig, maar niets is gevaarlijker dan de geest van een bespreking weer te geven.

**Mevrouw Aelvoet.** — Daarom had ik liever gehad dat de Eerste minister hier zelf aanwezig zou zijn geweest en heb ik dat ook gevraagd.

**De heer Van den Bossche,** staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — Maar de regering is één en ondeelbaar.

**Mevrouw Aelvoet.** — Dat zullen we zeer in het kort zien, hoe ondeelbaar ze is.

Het tweede punt dat ik nog even wilde aanhalen, betreft uw antwoord in verband met de notie onderwijs in de Grondwet. U hebt verwezen naar de betekenis die hieraan moet worden gegeven in het licht van de grondwetswijziging van 1970 en onder meer naar het verslag van oud-senator Van Bogaert.

Ik meen in alle eerlijkheid — en het is er mij echt om te doen mogelijke conflicten achteraf te vermijden — dat een betwisting mogelijk blijft indien er op het vlak van de formulering bij artikel 59bis niets gebeurt inzake de uitzonderingen.

Er is nu eenmaal de mentaliteit gegroeid dat de bewindvoerders hun eigen terrein gaan identificeren met de zaak zelf. Onderwijs is veel ruimer dan alleen dat waarmee ministers van Onderwijs zich bezighouden.

Ik denk bijvoorbeeld aan het probleem dat zou kunnen rijzen indien men op een bepaald moment in de Vlaamse Gemeenschap zou beslissen om bij de minimumeisen die nationaal vastliggen, bijvoorbeeld voor het verwerven van een diploma van burgerlijk ingenieur, nog bijkomende eisen zou voegen. De Gemeenschap kan dit; deze autonomie zal ze krijgen. Wat gaat er dan gebeuren met de bestaande equivalentie van de diploma's?

Ik geef een voorbeeld in verband met de Koninklijke Militaire School. Zal deze zich in dit geval verplicht voelen een ander onderwijspakket in haar Nederlandstalige dan in haar Franstalige afdeling aan te bieden? Achteraf zouden immers de afgestudeerden moeilijkheden kunnen krijgen wanneer ze solliciteren naar een baan waar een burgerlijk ingenieur wordt gevraagd volgens de normen van de Vlaamse Gemeenschap. Een conflict zou kunnen ontstaan. Volgens mij zou het dan ook correct zijn op het niveau van de uitzonderingen iets toe te voegen aan artikel 59bis, § 2, lid 2° — dit hoeft niet letterlijk de tekst van mijn amendement te zijn — waaruit duidelijk op te maken is dat de onderwijsinitiatieven die niet ressorteren onder de ministers van Onderwijs niet het voorwerp uitmaken van wat in de Grondwet is ingeschreven. Dit zou voorkomen dat wij achteraf vastlopen in uitzichtloze conflicten.

Nog een derde en laatste vraag, mijnheer de staatssecretaris. Wat zou er gebeuren indien men in de nationaal gebleven administratie kandidaten met bepaalde beroepsbekwaamheden wenst aan te werven en indien het vereiste diploma een duidelijk verschillende inhoud zou hebben gekregen in de beide Gemeenschappen, abstractie gemaakt van de eisen op nationaal vlak?

De nationale administratie zou dan worden geconfronteerd met diploma's die wel vergelijkbaar zijn, maar niet identiek. Wanneer bijvoorbeeld aan Franstalige kant een betere vorming verstrekt wordt op de terreinen die precies in die nationale administratie van belang zijn, zou dit problemen kunnen veroorzaken. Als men een actief management van de administratie voorstaat, kan men niet willekeurig om het even wie recruter.

Ik blijf erbij dat een amendement ertoe strekkende de juiste overdracht van bevoegdheden inzake Onderwijs beter te omlijnen het doel, dat u voor ogen hebt, eerder zou dienen dan nadeel berokkenen. (*Applaus.*)

**De Voorzitter.** — Het woord is aan staatssecretaris Van den Bossche.

**De heer Van den Bossche,** staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — Mijnheer de Voorzitter, de vragen van mevrouw Aelvoet zijn dermate precies dat ze een concreet antwoord verdienen.

In verband met de Koninklijke Militaire School merk ik op dat een constante rechtspraak van de Raad van State ook altijd in de Grondwet het onderwijs heeft opgevat zoals ik daarnet uiteenzette, namelijk volgens artikel 1 van de Schoolpactwet.

Na deze toelichting meen ik dat over dit probleem niet meer hoeft te worden getwist. Er kan geen verkeerde interpretatie meer aan worden gegeven. Een amendement is volgens mij onnodig. Wel dank ik mevrouw Aelvoet omdat ze het probleem aan de orde heeft gesteld en op die manier mij de gelegenheid heeft gegeven om een duidelijk antwoord te geven. Mocht hierover niets zijn gezegd in het parlementair debat, dan zou dit punt achteraf aanleiding kunnen zijn tot moeilijkheden.

Mevrouw Aelvoet heeft ook gesproken over de nationale administratie, de aanwerving, de verschillende inhoud van cursussen, leidend tot een zelfde diploma.

Vooraf wil ik het volgende opmerken. Zelfs in mijn tijd werden de minimale voorwaarden van de vakpakketten nationaal vastgelegd, maar gebeurde de concrete invulling in de totale academische vrijheid van elke universiteit. Wie het voor- of nadeel had les te krijgen van professor Mast, kreeg zes keer meer grondwettelijk recht te slikken dan iemand aan een andere

universiteit. Wie het voor- of nadeel had les te krijgen van professor Van Bogaert, kreeg acht keer meer volkenrecht dan iemand aan een andere universiteit. Er is dus altijd al een verschil in inhoud geweest.

Het zou kunnen dat bij het nationaal bepalen van het nu bestaande minimum, namelijk het aantal jaren, de inhoud derwijze uit elkaar loopt dat het openbaar ambt problemen krijgt bij de aanwerving van personeel. Dat is perfect mogelijk in de nationale bevoegdheid. De toegang tot het openbaar ambt, is een nationale bevoegdheid. Op dat moment zou de nationale wetgever, de titulatuur, die hij nu gebruikt als criterium voor de toelating tot de examens, kunnen vervangen door cursuspakketten of door gehelen van materies die men moet hebben gevolgd. Dat kan worden ingepast in de evolutie aan de universiteiten en in Europa waar credit-punten zullen worden gegeven op basis van cursuspakketten. Erg problematisch is dit dus niet, maar het probleem kan rijzen. Vandaar dat ik graag een antwoord gaf, verwijzend naar de nationale bevoegdheid.

Dit antwoord geldt ook voor de tweede opmerking van mevrouw Aelvoet. Via de wijziging van de wet op de academische graden is gelijkwaardigheid gecreëerd tussen de diploma's van de Koninklijke Militaire School en de ingenieursstudies. *Quid* als een van de Gemeenschappen de ingenieursstudies verzwaart of anders oriënteert waardoor de equivalentie in gevaar wordt gebracht? Het is vrij eenvoudig. Aangezien elke Gemeenschap zijn eigen bevoegdheid zal hebben inzake de wet op de academische graden, kan een einde worden gemaakt aan de bestaande equivalentie.

**M. le Président.** — Plus personne ne demandant la parole dans la discussion, je la déclare close et nous passons à l'examen des amendements.

Daar niemand meer het woord vraagt in de beraadslaging, verklaar ik ze voor gesloten en gaan wij over tot de bespreking van de amendementen.

Je signale qu'une série d'amendements, signés par moins de trois membres, ont été présentés.

Ik deel u mee dat een reeks amendementen ondertekend door minder dan drie leden, zijn ingediend.

Puis-je considérer que ces amendements sont appuyés?

Mag ik aannemen dat deze amendementen gesteund worden? (*Talrijke leden staan op.*)

Aangezien deze amendementen reglementair gesteund worden, maken ze deel uit van de bespreking.

Ces amendements étant régulièrement appuyés, ils feront partie de la discussion.

Geen amendement is ingediend bij letter A.

Ik herinner u aan de inhoud ervan:

**Enig artikel.** A. In artikel 17, eerste lid, van de Grondwet worden tussen de woorden «door de wet» en het woord «geregeld» ingevoegd de woorden «of het decreet».

**Article unique.** A. L'article 17, alinéa premier, de la Constitution est complété par les mots «ou le décret».

Letter B luidt:

«B. Het tweede lid van artikel 17 van de Grondwet wordt vervangen als volgt:

«De Gemeenschap waarborgt de keuzevrijheid van de ouders.

De Gemeenschap richt neutraal onderwijs in. De neutraliteit houdt onder meer in, de eerbied voor de filosofische, ideologische of godsdienstige opvattingen van de ouders en de leerlingen.

De scholen ingericht door openbare besturen bieden, tot het einde van de leerplicht, de keuze aan tussen onderricht in een der erkende godsdiensten en de niet-confessionele zedenleer.»

«B Le second alinéa de l'article 17 de la Constitution est remplacé par les dispositions suivantes:

«La Communauté assure le libre choix des parents.

La Communauté organise un enseignement qui est neutre. La neutralité implique notamment le respect des conceptions philosophiques, idéologiques ou religieuses des parents et des élèves.

Les écoles organisées par les pouvoirs publics offrent, jusqu'à la fin de l'obligation scolaire, le choix entre l'enseignement d'une des religions reconnues et celui de la morale non confessionnelle.

M. Hasquin et consorts présentent les amendements que voici :

« A. Au littéra B de cet article, deuxième alinéa, compléter la phrase « La Communauté assure le libre choix des parents » par les mots « par la création et le subventionnement d'établissements d'enseignement. »

« A. In letter B van dit artikel, de volzin in het tweede lid « De Gemeenschap waarborgt de keuzevrijheid van de ouders » aan te vullen met de woorden « door de oprichting en de subsidiëring van onderwijsinstellingen. »

Subsidiairement :

« Au littéra B de cet article, deuxième alinéa, ajouter la disposition suivante :

« Elle organise l'enseignement là où le besoin s'en fait sentir. »

Subsidiar :

« In letter B van dit artikel aan het tweede lid de volgende bepaling toe te voegen : « Zij richt onderwijs in waar er behoefte aan bestaat. »

La parole est à M. Hasquin.

M. Hasquin. — Monsieur le Président, je me réfère à la justification écrite de mes amendements.

M. le Président. — Le vote sur les amendements est réservé.

De stemming over de amendementen wordt aangehouden.

Mevrouw Herman c.s. stelt volgend amendement A voor :

« A. Het tweede lid, voorgesteld onder letter B van dit artikel, aan te vullen als volgt : « tussen confessionele, niet-confessionele of pluralistische scholen. »

« A. Compléter le deuxième alinéa de cet article, proposé au littéra B, par les mots « entre les écoles confessionnelles, non confessionnelles ou pluralistes. »

Het woord is aan mevrouw Herman.

Mevrouw Herman-Michielsens. — Mijnheer de Voorzitter, de verantwoording is heel eenvoudig. Het amendement is tekstueel artikel 4 van het Schoolpact. Wij willen hem in zijn geheel inschrijven. Als men spreekt van keuzevrijheid is het toch nodig te zeggen waartussen men moet kunnen kiezen. Het gaat om de filosofische vrijheid van keuze tussen confessionele, niet-confessionele of pluralistische scholen. Zo luidt de bepaling in het Schoolpact.

De Voorzitter. — De stemming over het amendement wordt aangehouden.

Le vote sur l'amendement est réservé.

De heer Dierickx c.s. stelt volgend amendement voor :

« In het tweede lid voorgesteld sub B van dit artikel, de volzin « De Gemeenschap waarborgt de keuzevrijheid van de ouders » aan te vullen met de woorden « en de leerlingen. »

Ann. parl. Sénat — Session extraordinaire 1988  
Parlem. Hand. Senaat — Buitengewone zitting 1988

« Au deuxième alinéa, proposé au B de cet article, compléter la phrase « La Communauté assure le libre choix des parents » par les mots « et des élèves. »

Het woord is aan de heer Dierickx.

De heer Dierickx. — Mijnheer de Voorzitter, ons amendement strekt ertoe in het tweede lid de volzin : « De Gemeenschap waarborgt de keuzevrijheid van de ouders », aan te vullen tot « de keuzevrijheid van ouders en leerlingen ». Door het toevoegen van het woord « leerlingen », krijgt de gemeenschap de bevoegdheid en de opdracht niet alleen om de keuzemogelijkheden aan te bieden, maar ook om ervoor te zorgen dat de keuzevrijheid van de ouders en in bepaalde gevallen — onder meer in geval van meerderjarigheid — van de leerlingen wordt gewaarborgd. Wij vinden immers dat het hier strikt beperken tot de ouders, die over alles beslissen, verouderd is. Dit zal in de toekomst steeds meer het geval zijn. Wij doen er dus goed aan het enge begrip « ouders » uit te breiden met « leerlingen ». Gelet op de verlenging van de leerplicht, zullen we immers steeds meer te maken hebben met leerlingen die de meerderjarigheid hebben bereikt.

De Voorzitter. — De stemming over het amendement wordt aangehouden.

Le vote sur l'amendement est réservé.

Dames en heren, ik wil er even de aandacht op vestigen dat men niet verplicht is amendementen hier op de tribune te komen verdedigen wanneer men van oordeel is dat de verantwoording voldoende klaar en duidelijk is.

M. Hasquin et consorts présentent l'amendement que voici :

« Au littéra B de cet article, remplacer le troisième alinéa par la disposition suivante :

« La Communauté et les autres pouvoirs publics organisent un enseignement qui est neutre. »

« In letter B van dit artikel het derde lid te vervangen als volgt :

« De Gemeenschap en de andere openbare besturen richten neutraal onderwijs in. »

La parole est à M. Hasquin.

M. Hasquin. — Monsieur le Président, on vient de parler abondamment du contenu de cet amendement et je ne vais donc pas reprendre les explications fournies il y a quelques instants.

Nous proposons de supprimer de l'alinéa en question la définition de la neutralité. En effet, nous estimons qu'une notion philosophique ne se définit pas en quelques mots, surtout dans un texte constitutionnel, alors qu'il existe une littérature extrêmement abondante et notamment la résolution de 1963, insérée à notre demande dans le rapport de la commission du Sénat.

M. le Président. — Le vote sur l'amendement est réservé.

De stemming over het amendement wordt aangehouden.

Het woord is aan mevrouw Herman.

Mevrouw Herman-Michielsens. — Mijnheer de Voorzitter, geeft de regering geen antwoord op de amendementen of zal zij dit achteraf in één geheel doen ? In dat laatste geval zullen wij tijd verliezen, want wij zullen dan telkens moeten worden herinnerd op welk amendement er antwoord wordt gegeven.

De Voorzitter. — Mevrouw Herman, na de verdediging van een amendement kijk ik de ministers telkens recht in de ogen. Wanneer zij mij teken doen, wat tot nu toe niet is gebeurd, verleen ik hun het woord.

Het woord is aan staatssecretaris Van den Bossche.



De heer Van den Bossche, staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — Mijnheer de Voorzitter, de regering vraagt de verwerping van de voorgaande amendementen om redenen uiteengezet tijdens de algemene bespreking door collega Ylief en mijzelf.

De Voorzitter. — Het woord is aan mevrouw Herman.

Mevrouw Herman-Michielsens. — Mijnheer de Voorzitter, keuzevrijheid tussen scholen is een zeer vaag begrip. Het kan bijvoorbeeld gaan om een keuzevrijheid op basis van intellectueel niveau. Wanneer het over keuzevrijheid gaat, hebben de Belgen natuurlijk in hun achterhoofd dat het om een filosofische keuze gaat, maar dit staat eigenlijk niet in de tekst van het grondwetsartikel.

De Voorzitter. — Het woord is aan staatssecretaris Van den Bossche.

De heer Van den Bossche, staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — Mijnheer de Voorzitter, een goede juriste als mevrouw Herman zou ik dit antwoord niet moeten geven, want zij weet immers beter dan ik dat het begin van de wijsheid ligt in het samenlezen van de teksten.

Mevrouw Herman-Michielsens. — Over welke teksten heeft u het, mijnheer de staatssecretaris? Toch niet over andere wetteksten, maar over het Schoolpact, dat, zoals u weet, gaat verdwijnen.

De heer Van den Bossche, staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — U weet net zo goed als ik, mevrouw Herman, dat artikel 17 meer is dan deze zin alleen. Laten we geen open deuren intrappen. U moet niet doen alsof u dat allemaal niet weet en ik moet niet doen alsof ik u dat allemaal moet leren. (Gelach.)

De Voorzitter. — Dames en heren, ik stel voor, deze discussie hier af te ronden.

Mevrouw Herman c.s. stelt volgend amendement B voor:

« B. Het derde lid, voorgesteld onder letter B van dit artikel, te vervangen als volgt:

« De Gemeenschap richt onderwijs in met een pluralistisch karakter. Dit pluralisme houdt onder meer in de eerbied voor filosofische, ideologische of godsdienstige opvatting van de ouders en de leerlingen. »

« B. Remplacer le troisième alinéa de cet article, proposé au littéra B, par la disposition suivante:

« La Communauté organise un enseignement de caractère pluraliste. Ce pluralisme implique notamment le respect des conceptions philosophiques, idéologiques ou religieuses des parents et des élèves. »

Het woord is aan mevrouw Herman.

Mevrouw Herman-Michielsens. — Mijnheer de Voorzitter, dit amendement sluit aan bij mijn uiteenzetting daarnet over de evolutie van het begrip « neutraliteit ». Men vindt vandaag dat men niet meer moet teruggrijpen naar 1963, omdat men intussen geëvolueerd is en de toekomst moet voorbereiden. Wij willen de dingen klaar bij de naam noemen. Men moet niet schrijven « neutraal » en zeggen dat men hiermee « pluralisme » bedoelt. Waarom wil men absoluut vasthouden aan dit geschiedkundige woord uit het Schoolpact? Laten wij de zaken duidelijk definiëren.

De Voorzitter. — Het woord is aan staatssecretaris Van den Bossche.

De heer Van den Bossche, staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — Mijn-

heer de Voorzitter, het is een heel eenvoudige discussie waarop ik een heel eenvoudig antwoord zal geven.

Wat mevrouw Herman voorstelt is een nieuw regeerakkoord. Ik aanvaard dat zij het huidige regeerakkoord niet goed vindt. Het gesloten akkoord bepaalt dat de essentie van het Schoolpact en van de protocollen in de Grondwet worden opgenomen. Dat hebben wij gedaan.

Wat mevrouw Herman voorstelt gaat verder. Ik beweer niet dat het intellectueel niet boeiend is en ook niet dat het geen zin heeft. Ik zeg alleen dat het hier gaat om een politiek akkoord, beperkt tot het Schoolpact en tot de protocollen.

De Voorzitter. — De stemming over het amendement wordt aangehouden.

Le vote sur l'amendement est réservé.

Mevrouw Herman c.s. stelt volgend subsidiair amendement voor:

« In het derde lid, voorgesteld onder letter B van dit artikel, de woorden « filosofische, ideologische of godsdienstige » te vervangen door de woorden « filosofische en ideologische. »

« Au troisième alinéa de cet article, proposé au littéra B, remplacer les mots « philosophiques, idéologiques ou religieuses » par les mots « philosophiques et idéologiques. »

Het woord is aan mevrouw Herman.

Mevrouw Herman-Michielsens. — Mijnheer de Voorzitter, mijn amendement strekt ertoe de woorden « filosofische, ideologische of godsdienstige » te vervangen door de woorden « filosofische en ideologische ».

Dat sluit aan bij de trend van de twintigste eeuw, die ook uit internationale teksten blijkt. De term « filosofische » kan betekenen: met een ondergrond van moraal of met een basis van religiositeit. Hier wordt geen eigenlijk onderscheid gemaakt tussen filosofie en godsdienst. Godsdienstvrijheid betekent dan niet langer alleen de vrijheid om in een godsdienst te geloven of niet, maar de keuze van gelijk welke filosofie, al dan niet gebaseerd op een godsdienst.

De Voorzitter. — Het woord is aan staatssecretaris Van den Bossche.

De heer Van den Bossche, staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — Mijnheer de Voorzitter, het woord « godsdienstige » is overgenomen uit de terminologie gehanteerd in het Schoolpact. Daaraan wordt toegevoegd de term « ideologische ».

Ik vraag het amendement niet aan te nemen.

De Voorzitter. — De stemming over het amendement wordt aangehouden.

Le vote sur l'amendement est réservé.

Mevrouw Herman c.s. stelt volgend subsidiair amendement voor:

« In het derde lid, voorgesteld onder letter B van dit artikel, de tweede zin te doen vervallen. »

« Au troisième alinéa de cet article, proposé au littéra B, supprimer la seconde phrase. »

M. Hasquin et consorts présentent un amendement subsidiaire similaire:

« Au littéra B de cet article, troisième alinéa, supprimer la seconde phrase. »

« In letter B van dit artikel de tweede volzin van het derde lid te doen vervallen. »

M. le Président. — La parole est à M. Hasquin.

**M. Hasquin.** — Monsieur le Président, j'aborde un sujet qui a fait l'objet d'un certain nombre de débats, à savoir l'organisation des cours de philosophie et de religion dans les établissements d'enseignement.

L'amendement insiste sur la nécessité et l'obligation d'organiser ces cours. Nous précisons que dans les établissements officiels d'enseignement primaire et secondaire de plein exercice, l'horaire hebdomadaire comporte au moins deux heures de religion reconnue ou deux heures de morale.

A première vue, il peut paraître anormal d'imposer des cours de religion ou de morale. Cette obligation peut sembler contraire à la liberté. A la réflexion, apparaissent des justifications philosophiques à la volonté d'abstention d'un certain nombre de parents qui refusent pour leurs enfants quelque cours que ce soit, sous quelque forme que ce soit, estimant qu'aussi bien un cours de religion qu'un cours de morale ne correspondent pas, de par leur contenu, à ce qu'ils sont légitimement en droit d'en attendre.

Il ne faut toutefois pas simplifier à outrance la situation. La justification de l'amendement me paraît adéquate pour légitimer cette demande d'obligation de suivre un cours soit de religion, soit de morale.

L'expérience a montré que le choix, qui supposait au départ une initiative, une intention positive de l'individu, n'en était pas véritablement un. Il n'est pas évident, en effet, que celui qui appartient à un courant religieux ou philosophique minoritaire osera toujours, surtout dans un environnement qui pourrait être hostile, manifester sa préférence pour un cours conforme à ses convictions.

Dans ces conditions, l'obligation me paraît banaliser le choix et constituer un gage de plus grande égalité. Elle assure, en dépit des apparences, une meilleure protection de tous ceux qui, en raison du contexte socioculturel dans lequel ils vivent, pourraient éprouver des difficultés à exprimer un choix personnel.

Voilà pourquoi j'ai le sentiment qu'il faut continuer à imposer cette obligation. On alléguera sans doute — et cela me rend particulièrement attentif à ce que j'ai appelé tout à l'heure « la pseudo-transposition du Pacte scolaire dans l'article 17 » — que ce genre d'obligation et de garantie ne figure pas dans l'article 17 initial de la Constitution.

Je rétorquerai que le Pacte scolaire de 1958 et la loi de 1959 ont complété l'article 17 sur ce point, en imposant un certain nombre d'obligations.

Lorsqu'on lit le nouvel article 17 de la Constitution, qui est censé intégrer les principales dispositions du Pacte scolaire, on se rend compte que cette obligation n'y figure pas.

Il me paraît donc important d'y insister et par conséquent de compléter la Constitution. L'alinéa que je propose d'ajouter reprend à peu près textuellement l'article 8 du Pacte scolaire.

Les libéraux se conforment en cela à l'attitude qui a toujours été la leur; ils demandent au gouvernement de ne pas oublier le Pacte scolaire et d'assurer la liaison la plus étroite possible entre ce Pacte et l'article de la Constitution.

**De Voorzitter.** — Het woord is aan staatssecretaris Van den Bossche.

**De heer Van den Bossche,** staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — Mijnheer de Voorzitter, ten eerste, niet de bepalingen van het Schoolpact maar wel de beginselen ervan en de protocollen worden opgenomen in de Grondwet.

Ten tweede, ik verwijs naar mijn antwoorden in de commissie waar ik duidelijk verklaard heb dat er essentieel niets wordt gewijzigd. Slechts bij uitzondering kan de situatie ontstaan dat noch het ene noch het andere moet worden gevolgd.

Ten derde, ingevolge een verschil tussen de Nederlandse tekst waar stond « aanbieden », en de Franse tekst is het werkwoord in het Frans veranderd, opdat de Franse betekenis dezelfde duidelijke, stringente kracht heeft als de Nederlandse. Ik denk

dat zo al gedeeltelijk tegemoetgekomen is aan een amendement van mevrouw Herman.

Ik vraag het amendement niet aan te nemen.

**De Voorzitter.** — Het woord is aan mevrouw Herman.

**Mevrouw Herman-Michielsens.** — Mijnheer de Voorzitter, mijn amendement is misschien identiek met dat van de heer Hasquin, maar de motivering is anders. Ik heb het over de definitie van het woord neutraliteit.

De tekst van artikel 17 is al geloofd door één van mijn collega's, maar ik ben minder lovend. Ik ben in het goede gezelschap van professor Karel Rimanque, die net als ik een hekel heeft aan niet exhaustieve definities in een wet, laat staan in de Grondwet.

De tekst zegt « onder meer ». Graag had ik ook willen weten wat neutraliteit juist is, want anders komt deze formulering over als een invuloefening, wat zeker niet gewenst is in een Grondwet.

**De Voorzitter.** — De stemming over de amendementen wordt aangehouden.

Le vote sur les amendements est réservé.

Mevrouw Herman c.s. stelt volgend subsidiair amendement voor:

*« In het derde lid, voorgesteld onder letter B van dit artikel, de woorden « onder meer » te vervangen door de woorden « in het bijzonder. »*

*« Au troisième alinéa de cet article, proposé au littéra B, remplacer le mot « notamment » par les mots « en particulier. »*

Het woord is aan mevrouw Herman.

**Mevrouw Herman-Michielsens.** — Mijnheer de Voorzitter, wij stellen dit subsidiair amendement voor omdat hierdoor toch gedeeltelijk een definitie wordt gegeven waarin het belangrijkste wordt aangewezen.

**De heer Van den Bossche,** staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — Mijnheer de Voorzitter, als mevrouw Herman de woorden « onder meer » vervangt door de woorden « in het bijzonder » beschouwt zij dit dan als een taalkundige verbetering of als een amendement?

**Mevrouw Herman-Michielsens.** — Ik beschouw dit als een amendement. Hierdoor geeft men immers aan een gebrekkige en onvolledige definitie toch een betekenis door te bepalen wat het belangrijkste is.

**De heer Van den Bossche,** staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — Mijnheer de Voorzitter, « onder meer » moet worden verstaan zoals mevrouw Herman het met haar amendement bedoelt. Ik acht het echter niet nodig de tekst te amenderen.

**De Voorzitter.** — De stemming over het amendement wordt aangehouden.

Le vote sur l'amendement est réservé.

Mevrouw Aelvoet en de heer Dierickx stellen volgend amendement voor:

*« Het derde lid voorgesteld sub B van dit artikel, te vervangen als volgt:*

*« De Gemeenschap richt neutraal of pluralistisch onderwijs in. Elk ondergeschikt openbaar bestuur kan als inrichtende macht bevoegdheden overdragen aan een school die beantwoordt aan de vereisten van het pluralistisch onderwijs. »*

« Remplacer le troisième alinéa, proposé au B de cet article, par ce qui suit :

« La Communauté organise un enseignement qui est neutre ou pluraliste. Tout pouvoir public subordonné peut, en tant que pouvoir organisateur, déléguer des compétences à une école répondant aux exigences de l'enseignement pluraliste. »

Het woord is aan de heer Dierickx.

De heer Dierickx. — Mijnheer de Voorzitter, dit is een heel belangrijk amendement dat ten volle aansluit bij het amendement voorgesteld door mevrouw Herman. Ook de Groenen zijn voor pluralistisch onderwijs, maar wij zijn iets genuanceerder en wel om de volgende redenen.

Als men de tekst van de regering leest, dan ziet men dat de regering uitgaat niet van ideeën, maar van situaties. Zij gaat ervan uit dat overal in ons land het neutrale onderwijs moet worden georganiseerd door de Gemeenschap. Men gaat er echter nooit van uit dat er in Vlaanderen of in Wallonië gemeenten zouden kunnen bestaan waar er wel neutraal onderwijs is, maar geen confessioneel onderwijs. Het gaat natuurlijk te ver te stellen dat de Gemeenschappen of de openbare besturen ook confessioneel onderwijs zouden moeten organiseren, maar een russenoplossing sluit geheel aan bij wat mevrouw Herman voorstelt. Wanneer er in een gemeente alleen maar neutraal onderwijs is, zou de Gemeenschap de mogelijkheid moeten krijgen om pluralistisch onderwijs te organiseren waarin het vrij onderwijs in principe, én door de structuren én door de voorschriften van de wet van 1975, vertegenwoordigd is. Daarom stellen wij dat de Gemeenschap neutraal « of » pluralistisch onderwijs inricht.

Dan is er nog een groot probleem voor degenen die pluralistisch onderwijs willen organiseren. De wet betreffende het pluralistisch onderwijs bepaalt dat enkel een instelling van openbaar nut inrichtende macht kan zijn voor het pluralistisch onderwijs. Dit wil zeggen dat het initiatief alleen van de particuliere sector kan uitgaan en niet van een openbaar bestuur. Dit vormt een groot probleem voor wie begaan is met de idee van het pluralistisch onderwijs. Daarom hebben wij aan ons amendement de volgende volzin toegevoegd: « Elk ondergeschikt openbaar bestuur kan als inrichtende macht bevoegdheden overdragen aan een school die beantwoordt aan de vereisten van het pluralistisch onderwijs », daarmee verwijzend naar de wet van 1975.

De Voorzitter. — Het woord is aan staatssecretaris Van den Bossche.

De heer Van den Bossche, staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — Mijnheer de Voorzitter, wij hebben reeds herhaalde malen ons standpunt hierover vertolkt.

De Voorzitter. — De stemming over het amendement wordt aangehouden.

Le vote sur l'amendement est réservé.

M. Desmedt et consorts présentent l'amendement que voici :

« Au troisième alinéa, proposé au B de cet article, ajouter la phrase suivante :

« Le principe de la neutralité s'impose à tout enseignement organisé par les pouvoirs publics. »

« Het derde lid, zoals voorgesteld in letter B van dit artikel, aan te vullen als volgt :

« Het beginsel van de neutraliteit geldt voor elk onderwijs ingericht door de openbare besturen. »

La parole est à M. Desmedt.

M. Desmedt. — Monsieur le Président, mon amendement a l'avantage d'être concis et clair. Il rejoint, de manière générale, un amendement de M. Hasquin et se lit en ces termes : « Le

principe de la neutralité s'impose à tout enseignement organisé par les pouvoirs publics ».

Il s'agit du problème longuement débattu, cet après-midi, de la neutralité de l'enseignement provincial et communal. La justification de mon amendement tient en trois observations.

Sur le plan des principes, nous devons tous être d'accord pour dire qu'un enseignement organisé par les pouvoirs publics, et donc entièrement financé par eux, doit être neutre.

On émet des réticences à l'inscription de ce principe dans la Constitution, en nous opposant essentiellement le Pacte scolaire.

Ma première observation est que la définition de la neutralité, telle qu'elle est inscrite dans le Pacte scolaire, s'avère restrictive.

Ma deuxième observation est que le pouvoir constituant n'a pas de limite qui puisse lui être imposée par une loi ou par un pacte, quel qu'il soit. Dès qu'un article est soumis à révision, le Parlement peut le revoir entièrement.

Ma troisième observation, la plus importante sans doute, est que nous sommes tous d'accord pour considérer que le Pacte scolaire, en raison de la communautarisation de l'enseignement, va devenir caduc et qu'il devra, dès lors, être revu au niveau de chaque Communauté.

Soyons clairs, chaque Communauté est traversée d'un courant hégémonique qui n'est pas le même en Flandre qu'en Wallonie. Chaque Communauté organisera, comme elle l'entendra, la protection des minorités, mais il me paraît essentiel qu'auparavant, la Constitution précise le principe général de la neutralité de l'enseignement public, même si ce n'est pas la Communauté qui l'organise.

En approuvant cet amendement, on donnera une indication aux Communautés quant à l'obligation de la neutralité de ce type d'enseignement, étant entendu que chaque Communauté apportera des précisions de la façon qui lui convient.

M. le Président. — La parole est à M. Ylief, ministre.

M. Ylief, ministre de l'Éducation nationale. — Monsieur le Président, M. Desmedt trouvera la réponse à ses préoccupations dans le débat qui vient d'avoir lieu et au cours duquel tous les points qu'il vient d'aborder ont été traités.

En ce qui concerne la Commission du Pacte scolaire — question particulière et importante, et pourtant peu évoquée — il n'est pas dit que, demain, la Commission du Pacte scolaire sera obligatoirement nationale et ne sera pas plutôt instaurée au niveau de chaque Communauté, pas plus d'ailleurs qu'elle ne réunira plus uniquement les représentants des partis politiques. Je souhaite, au contraire, en ma qualité de ministre de l'Éducation nationale, qu'elle réunisse tous ceux qui s'intéressent à l'organisation et au devenir de l'enseignement : les représentants de l'ensemble de la communauté éducative, et, donc au minimum, les enseignants, les pouvoirs organisateurs, les parents et, pourquoi pas, les élèves ou étudiants.

Vos préoccupations pourront être rencontrées — car, je le répète, nous sommes tout, sauf des conservateurs — si, au sein de la communauté éducative, se dégage un consensus pour faire évoluer la notion de neutralité et qui soit fondé sur la franchise, sur la clarté et sur la confiance réciproque.

On transcrit aujourd'hui, dans la Constitution, les dispositions du Pacte scolaire — M. Swaelen l'a évoqué à suffisance — et je suis assez étonné de constater que les dispositions admises durant vingt-cinq ans par les trois grandes familles, soient aujourd'hui brusquement remises en cause par les libéraux. Je ne comprends pas très bien, quant au fond.

M. le Président. — Le vote sur l'amendement est réservé.

De stemming over het amendement wordt aangehouden.

M. Hasquin et consorts présentent les amendements que voici :

« Au littéra B de cet article, remplacer le quatrième alinéa, par la disposition suivante :

« Les écoles organisées par les pouvoirs publics garantissent jusqu'à la fin de l'obligation scolaire, le choix entre l'enseigne-



ment d'une des religions reconnues et de la morale non confessionnelle.»

*In letter B van dit artikel het vierde lid te vervangen als volgt:*

«De scholen ingericht door de openbare besturen waarborgen, tot het einde van de leerplicht, de keuze tussen onderricht in een der erkende godsdiensten en in de niet-confessionele zedenleer.»

Subsidiairement:

«Au littera B de cet article, remplacer le quatrième alinéa par les dispositions suivantes:

«Les écoles organisées par les pouvoirs publics garantissent jusqu'à la fin de l'obligation scolaire, le choix entre l'enseignement d'une des religions reconnues et de la morale non confessionnelle.

Dans les établissements officiels d'enseignement primaire et secondaire de plein exercice, l'horaire hebdomadaire comprend au moins 2 heures de religion reconnue et 2 heures de morale.»

Subsidaire:

«In letter B van dit artikel, het vierde lid te vervangen als volgt:

«De scholen ingericht door de openbare besturen waarborgen, tot het einde van de leerplicht, de keuze tussen onderricht in een der erkende godsdiensten en in de niet-confessionele zedenleer.

In de officiële instellingen voor lager en secundair onderwijs met volledig leerplan bevat het lesrooster ten minste twee uur erkende godsdienst en twee uur zedenleer per week.»

M. Hasquin a déjà défendu ces amendements et le ministre lui a répondu.

Le vote sur les amendements est réservé.

De stemming over de amendementen wordt aangehouden.

M. Monfils et consorts présentent un amendement subsidiaire à l'amendement subsidiaire de M. Hasquin et consorts:

«Au littera B de cet article, remplacer la quatrième alinéa par la disposition suivante:

«Les écoles organisées par les pouvoirs publics garantissent jusqu'à la fin de l'obligation scolaire, le choix entre l'enseignement scolaire, le choix entre l'enseignement d'une des religions reconnues et de la morale non confessionnelle. L'organisation de cet enseignement est obligatoirement prévue dans l'horaire des cours.

Le chef de famille, le tuteur ou la personne à qui est confiée la garde de l'enfant, est tenu de choisir pour celui-ci le cours de religion ou le cours de morale.»

*In letter B van dit artikel het vierde lid te vervangen als volgt:*

«De scholen ingericht door openbare besturen waarborgen, tot het einde van de leerplicht, de keuze tussen onderricht in een der erkende godsdiensten en in de niet-confessionele zedenleer. Dat onderricht is een verplicht onderdeel van het lesrooster.

Het gezinshoofd, de voogd of de persoon die de hoede over het kind heeft, moet te kennen geven of het kind de lessen godsdienst dan wel de lessen zedenleer zal volgen.»

M. le Président. — La parole est à M. Monfils.

M. Monfils. — C'est un amendement subsidiaire qui se situe dans la foulée de ce qu'a dit M. Hasquin, il y a quelques instants, concernant la proposition que nous faisons de reprendre l'obligation de choix entre une des religions reconnues et la morale non confessionnelle.

Mon amendement supprime la référence aux deux heures de cours mais ajoute, par contre, de manière très claire, l'obligation

du chef de famille de choisir, pour son enfant, le cours de religion ou de morale.

Pourquoi faisons-nous cela? Parce que nous avons été renforcés dans nos convictions, tout récemment encore, par un memorandum bien connu du ministre de l'Education nationale, memorandum déposé précisément par des personnes qui savent de quoi elles parlent: le secrétaire national pour la religion catholique de l'enseignement officiel, M. Depreter, Albert Guiqui, rabbin attaché au consistoire central israélite de Belgique et Martin Beukenhorst, président du synode de l'Eglise protestante unie de Belgique.

Ces trois personnalités faisaient précisément état de leurs craintes de voir abandonner un système repris dans la loi de 1959 et dans les arrêtés d'application, c'est-à-dire l'obligation de choix.

M. Hasquin a dit tout à l'heure que cette obligation de choix n'était pas un problème, d'autant que, tout récemment et de plus en plus, la Belgique — c'est tout à son honneur — reconnaît toute une série de cultes: il n'y a pas si longtemps, le culte islamique et, tout récemment, par la loi du 17 avril 1985, le culte orthodoxe. Par conséquent, sur ce plan-là, il y a peu de problèmes et, s'il y en a, ils peuvent être résolus.

Il nous paraît extrêmement dangereux d'abandonner cette obligation de choix et cela pour toute une série de raisons développées dans ce memorandum, que je ne vais pas vous lire, mais dont j'extrait un certain nombre d'éléments importants. En maintenant le caractère obligatoire, ce memorandum estime qu'on offre aux élèves — et il a raison — une clef de lecture des événements du monde, qu'on les aide à s'orienter vers le respect et l'amour d'autrui et qu'on éclaire les consciences. Ce qui me paraît surtout essentiel, si l'on ne reprend pas cet amendement, c'est que si le choix est libre, il est bien évident que nous irons, dans certains cas, vers des solutions de facilité. Les cours de morale ou de religion seront situés au début ou à la fin de la journée, à des moments où il sera peut-être plus difficile de les suivre. Ceux qui ne choisiront pas l'un ou l'autre, iront à l'étude ou suivront éventuellement diverses activités, peut-être attractives. Par conséquent, on peut s'attendre à ce qu'à un moment donné, l'organisation des cours de morale et de religion soit abandonnée ou négligée.

Enfin, je voudrais attirer votre attention sur un autre élément, c'est évidemment la protection des minorités. Cela me paraît essentiel, et je vous relis une des phrases que j'ai reprises dans le memorandum: «Plus on est minoritaire, plus sont amplifiées les appréhensions attachées à l'exercice non obligatoire d'un droit qui, de surcroît, met en exergue le principal facteur de minorisation.»

C'est en quelque sorte le message des auteurs du memorandum. Ils disent, en substance: Bien sûr, quand on veut choisir la religion catholique, c'est moins grave, parce qu'un nombre important de Belges et de francophones adoptent cette religion; mais quand on est classé dans des minorités religieuses et quand, d'aventure, ce problème de minorités s'accroît de l'appartenance à un monde socioculturel moins développé où il est difficile d'exiger l'exercice d'une faculté, il est bien évident que supprimer l'obligation de choix diminue la possibilité de la personne minorisée à plusieurs titres, de pouvoir demander l'exercice de la possibilité qui lui est offerte.

Tout cela démontre qu'il y a suffisamment d'éléments positifs pour accepter soit l'amendement subsidiaire déposé par M. Hasquin et moi-même, soit l'amendement principal, soit l'autre amendement subsidiaire déposé également par M. Hasquin et moi-même concernant l'obligation de choisir l'un ou l'autre cours.

M. le Président. — La parole est à M. Ylief, ministre.

M. Ylief, ministre de l'Education nationale. — M. le sénateur Monfils dit justement qu'il s'agit d'un problème de liberté, de suivre ou non tel ou tel cours philosophique. Et il ajoute immédiatement qu'il propose de réglementer cette liberté, de la «baliser» en quelque sorte.

Au nom précisément des principes de liberté, de tolérance et de respect, nous souhaitons ne pas réglementer cette liberté d'une manière aussi contraignante que celle que propose M. Monfils.

**M. Monfils.** — C'est une réponse formelle, monsieur le ministre de l'Education nationale. Vous savez bien que la liberté n'est pas la licence ni l'écrasement du fort par le faible.

Vous avez dit que vous étiez tout, sauf des conservateurs; je comprends « tout », y compris le pire. Eh bien, j'ai le sentiment que lorsque vous répondez d'une manière aussi formelle, vous ne voulez réellement pas comprendre. Dites que le gouvernement abandonne un système qui a fait ses preuves depuis déjà un certain nombre d'années, qu'il ne veut pas changer le pacte de fer que vous avez signé entre vous; c'est votre responsabilité. Mais ne me dites pas qu'au nom de la liberté, il faut abandonner la protection de tout le monde, y compris des minorités. Ce serait aller à l'encontre des principes du libéralisme. D'ailleurs, une des raisons pour lesquelles vous ne connaissez pas le libéralisme, c'est que vous êtes socialiste, monsieur Ylieff.

**M. le Président.** — Le vote sur l'amendement est réservé.

De stemming over het amendement wordt aangehouden.

Mevrouw Herman c.s. stelt volgende amendementen C.1 en C.2 voor:

« C.1. In het laatste lid, voorgesteld onder letter B van dit artikel, de woorden « tot het einde van de leerplicht » te vervangen door de woorden « tijdens de leerplicht. »

« C.1. Au dernier alinéa de cet article, proposé au littera B, remplacer les mots « jusqu'à la fin de l'obligation scolaire » par les mots « pendant l'obligation scolaire. »

« C.2. In het laatste lid, voorgesteld onder letter B van dit artikel, de woorden « de keuze tussen onderricht in één der erkende godsdiensten en de niet-confessionele zedenleer » te vervangen door de woorden « de keuze, aan ieder leerling of student afzonderlijk, tussen onderricht in een der erkende godsdiensten of de niet-confessionele zedenleer. »

« C.2. Au dernier alinéa de cet article, proposé au littera B, remplacer les mots « le choix entre l'enseignement d'une des religions reconnues et de la morale non confessionnelle » par les mots « le choix, pour chaque élève ou étudiant, entre l'enseignement d'une des religions reconnues et celui de la morale non confessionnelle. »

Ik neem aan dat wij deze amendementen samen mogen behandelen, mevrouw Herman?

**Mevrouw Herman-Michielsens.** — Ja, mijnheer de Voorzitter.

**De Voorzitter.** — Het woord is aan mevrouw Herman.

**Mevrouw Herman-Michielsens.** — Mijnheer de Voorzitter, mijn eerste amendement strekt ertoe de tekst te wijzigen omdat wij vinden dat het schip de lading niet dekt. Als men zegt « tot het einde van de leerplicht » zou men kunnen veronderstellen

dat vanaf het ogenblik dat het kind school loopt, dus ook reeds in het kleuteronderwijs de mogelijkheid moet bestaan om te kiezen tussen godsdienstonderwijs of zedenleer. Dit is vanzelfsprekend niet de bedoeling. Die keuze moet wel bestaan van het begin van de leerplicht tot het einde van de leerplicht of met andere woorden tijdens de leerplicht. Dit blijkt echter niet uit de tekst.

Mijn tweede amendement heeft eveneens tot doel de tekst in overeenstemming te brengen met de werkelijke bedoeling ervan. Wanneer men zegt: « de scholen moeten de keuze bieden ... » betekent dit niet dat de ene inrichting een bepaalde optie neemt en een andere inrichting een andere optie neemt, zodat de ouders kunnen kiezen tussen twee inrichtingen. Elke inrichting moet voor elk kind die het vraagt, de keuze aanbieden tussen onder- of in een of meerdere erkende godsdiensten of zedenleer.

**De Voorzitter.** — Het woord is aan staatssecretaris Van den Bossche.

**De heer Van den Bossche,** staatssecretaris voor Onderwijs, toegevoegd aan de minister van Onderwijs W. Claes. — Mijnheer de Voorzitter, voor het eerste amendement verwijs ik naar het uitvoerig antwoord dat ik in de commissie heb gegeven.

Ten aanzien van het tweede amendement wijs ik erop dat de tekst zeer duidelijk is en dus niet moet worden gewijzigd.

**De Voorzitter.** — De stemming over de amendementen wordt aangehouden.

Le vote sur les amendements est réservé.

Je vous propose d'interrompre ici cette discussion.

Ik stel u voor deze bespreking te onderbreken. (Instemming.)

## PROPOSITION DE LOI — VOORSTEL VAN WET

### Dépôt — Indiening

**M. le Président.** — Mme Hanquet a déposé une proposition de loi organisant le règlement des créances alimentaires par l'intermédiaire d'un Office national des créances alimentaires.

Mevrouw Hanquet heeft een voorstel van wet ingediend tot regeling van alimentatievorderingen door bemiddeling van een Rijksbureau voor alimentatievorderingen.

Cette proposition de loi sera traduite, imprimée et distribuée.

Dit voorstel van wet zal worden vertaald, gedrukt en rondgedeeld.

Il sera statué ultérieurement sur sa prise en considération.

Er zal later over de inoverwegingneming worden beslist.

Wij zetten onze werkzaamheden vanavond te 19 uur 30 voort.

Nous poursuivons nos travaux ce soir à 19 heures 30.

De vergadering is gesloten.

La séance est levée

(De vergadering wordt gesloten te 18 h 25 m.)

(La séance est levée à 18 h 25 m.)